

Paikallissijat ja suhdesääntö: kognitiivisen kieliopin näkökulma

PENTTI LEINO

1. Suomen kielen paikallissijat syntaksin kannalta

1.1. Paikallissijojen järjestelmä

Paikallissijat muodostavat suomen kielessä hyvin symmetrisen järjestelmän. Siinä on kaksi jakopintaa: toisaalta sijat jäsenyvät ero-, olo- ja tulosijoiksi, toisaalta taas yleisiksi sekä sisä- ja ulkopaikallissijoiksi. Siron (1964: 29–30) tavoin ne voidaan ryhmitellä seuraavasti.

	a	b	c
A	inessiivi	elatiivi	illatiivi
B	adessiivi	ablatiivi	allatiivi
C	essiivi	(elatiivi)	translatiivi

Asetelmassa a osoittaa olosijaa, b erosijaa ja c tulosijaa. Vastaavasti A on sisäisen, B ulkoisen ja C yleisen paikallissijan merkinä. Jokaisen sijan paikka järjestelmässä on esitettävissä kirjainyhdistelmänä: esimerkiksi illatiivi on Ac-sija. Iso ja pieni kirjain edustavat eri dimensioita, joiden leikkaukseen kukin sijamuoto asettuu.

Niin kuin Siro huomauttaa, elatiivi täyttää tässä järjestelmässä kaksi paikkaa, sillä se on ottanut itselleen myös yleisen erosijan roolin, joka on aikaisemmin kuulunut partitiiville. Nykysuomen kannalta partitiivi on nimittäin liittynyt nominatiiviin ja akkusatiiviin, joiden kanssa se muodostaa grammaattisten sijojen osajärjestelmän. Vaikka sillä on vielä jonkin verran reliktinomaista käyttöä paikallissijana (*kotoa, kaukaa*), se on jo pitkään ollut selvästi paikallissijajärjestelmään kuulumaton grammaattinen sija.

Siro (1964: 30) katsoo, että esillä olevilla kahdella dimensiolla on »tarkka vastineensa näiden sijojen syntaksissa». Nämä syntaktiset dimensiot ovat suunta ja laatu. Suuntadimensiota osoittavat taulukossa pienet kirjaimet:

»Esim. tekeminen tapahtuu jossakin paikassa (Aa) tai se aiheuttaa muutoksen pois päin jostakin paikasta (Ab) tai sitten jotakin paikkaa kohden (Ac). Toisen tulkinnan mukaan jokin ominaisuus on jollakin (Ca), se häviää (Cb) tai sille tulee (Cc). Suomen sijasysteemille on luonteenomaista, että erosija on melko tasapainoisesti tulosijan veroinen, joten syntyy yhdessä olosijan kanssa symmetria, jollaista ei ole esim. germaanisissa kielissä.»

Tulo- ja erosijoja Siro (1964: 30–32) nimittää yhdessä muutossijoiksi. Ne muistuttavat toisiaan enemmän kuin olosijaa. »Jonkinlaista kongruenssin piirrettä» on siinä, että muutossijan pääsanana esiintyy yleensä muutosverbi (*tulla, lähteä, juosta, jäädä, ottaa*) ja olosijan pääsanana oloverbi (*elää, olla, toimia, pysyä, pitää*).

Laatudimensiota osoittavat asetelmassa isot kirjaimet. Tällä dimensiolla sisäpaikallissijat ilmaisevat lokatiivista, ulkopaikallissijat habitivista ja yleiset paikallissijat predikatiivista suhdetta. Siro (1964: 32–37) pitää tätä jakoa tyhjentävänä. Hän kyllä huomauttaa, että ulkopaikallissijat voivat joskus ilmaista predikatiivista (*Liuos maistui makealta*) tai lokatiivista suhdetta (*Hän seisoi pihalla*), mutta pitää tällaista käyttöä sekundaarisena. Lokatiiviadverbiaalin varsinaisia sijoja ovat nimittäin sisäpaikallissijat; »ulkoiset paikallissijat lohkovat sisäisten hallitsemasta alueesta osan, joten ne antavat jonkin erityismerkityksen ilmaukselle siten, että on suuressa määrin struktuurin kannalta mielivallan asia, missä raja kulkee».

1.2. Sijat kvasipredikaateina

Erityisen merkittävänä innovaationa Siro (1964: 26–29) toi suomen paikallissijojen kuvaukseen kvasipredikaatin käsitteen, jonka avulla hän pystyi jäsentämään tarkemmin eräitä jo aikaisemmin (1956) tekemiään havaintoja. Siro lähtee siitä adverbiaalien ominaisuudesta, että niissä nominiin on liittynyt muodollinen aines: sijapäätte tai P-positio (post- tai prepositio).

Esimerkiksi lauseissa *Ruoka on pöydällä*, *Poika tulee huoneeseen* ja *Laiva lähtee laiturista* sijapäätte osoittaa, missä subjektin tarkoite on, mihin se tulee tai mistä se lähtee. Sama tehtävä kuin sijapäätteillä on myös P-positioilla: »Ne osoittavat kantanansa olevan nominin suhdetta lauseen tiettyyn toiseen jäseneseen.» Siro kutsuu tällaisia elementtejä kvasipredikaateiksi ja jakaa ne kahtia sidonnaisiin (sijapäätteet) ja vapaisiin (P-positiot).

»Kvasipredikaattia [oik. kvasipredikaatiota] voidaan luonnehtia näinkin: se on neksuksen luonteinen», toteaa Siro. Esimerkiksi ilmaus *huoneeseen* on vajaa, mutta *poika – huoneeseen* on täydellinen. Tästä täydennystarpeesta Siro käyttää nimitystä valenssi; valenssin täyttäjänä on kvasipredikaatin korrelaatti. Lauseessa *Poika tuli huoneeseen* ilmauksen *huoneeseen* valenssia

täydentää subjekti *poika*; se on siis illatiivin edustaman kvasipredikaatin korrelaatti.

Kvasipredikaatti on erityistapaus yleisemmästä käsitteestä, jota Siro (1964: 29) kutsuu Martinet'n (1962: 45–46) termillä funktionaaliksi. Funktionaali on muodollinen aines, joka osoittaa sanan suhdetta lauseen muuhun osaan. Esimerkiksi lauseissa *Keskipäivällä satoi rankasti* ja *Puu kaadettiin kirveellä* adessiivimuodot ilmaisevat aikaa, jolloin verbin tekeminen tapahtui, ja »keinoa» (ts. välinettä), jolla tekeminen suoritettiin. Niissä sijapäätte ei kuitenkaan ole kvasipredikaatti vaan »muu funktionaali». Kvasipredikaatti osoittaa nimittäin sanan ja jonkin toisen lauseenjäsenen suhdetta. Muut funktionaalit osoittavat nekin sanan suhdetta lauseen muuhun osaan, mutta eivät viittaa mihinkään erityiseen lauseenjäseneseen (Siro 1964: 58–63).

Kvasipredikaatin ja muun funktionaalin ero on olennainen, sillä sen avulla Siro (1964: 28) pystyy muotoilemaan tunnetun suhdesääntönsä:

»Verbin määräyksenä olevan adverbiaalın kvasipredikaatti viittaa intransitiivisessa lauseessa subjektiin ja transitiivisessa lauseessa objektiin.»

Seuraavista esimerkeistä ryhmässä 1 predikaattina on intransitiivinen verbi ja kvasipredikaatin korrelaattina on suhdesäännön mukaisesti lauseen subjekti. Ryhmässä 2 predikaattina on transitiiviverbi ja kvasipredikaatin korrelaattina objekti. Intransitiivilauseissa on siten kysymys subjektin ja transitiivilauseissa objektin sijainnista tai siirtymisestä.

1. a. Asiakas astui toimistoon.
b. Vene lipui laituriin.
c. Juna saapui asemalle.
2. a. Rokka pyyhkieli hikeä lakkiinsa.
b. Sisaret veivät hänet kylään.
c. Ukko haraisee puukkoa kupeeltaan.

Suhdesääntö koskee vain niitä adverbiaaleja, joissa esiintyy kvasipredikaatti. Esimerkiksi ajan ja keinon adverbiaalit jäävät sen ulkopuolelle, sillä sijapäätte (tai P-positio) edustaa niissä muuta funktionaalia. Kvasipredikaatti voi Siron mukaan (1964: 28, 37–40) olla paitsi »verbin määräys» myös lauseadverbiaali: esim. lauseessa *Suomessa hän matkusti Tampereelle* »ensimmäinen sana *Suomessa* viittaa subjektiin, mutta siitä huolimatta se määrää koko lausetta eikä ole verbin määräys». Kvasipredikaatin ja muun funktionaalin täsmällisen rajankäynnin Siro jättää kuitenkin tekemättä.

Sadeniemi (1966: 141–142), joka ei »ole jaksanut siitä aivan vakuuttautua», huomauttaa, että olosijaiset adverbiaalit viittaavat yleensä transitiivilauseessa sekä subjektiin että objektiin. Esimerkiksi lauseessa *Hakkasin vajassa puita* osoittaa adverbiaali lähinnä tekemisen paikkaa, jossa sijaitsevat

sekä subjekti että objekti. Tässä suhteessa se muistuttaa ajan adverbialia lauseessa *Hakkasin eilen puita*. Sadeniemi epäileekin sitä, onko ajan ja paikan adverbialia syytä erottaa toisistaan Siron esittämällä tavalla: esimerkiksi lauseissa *Ratkaisu jätettiin huomiseen* ja *Lapset jätettiin kotiin* objektin ja adverbialin suhde on sama. Sadeniemen mukaan on ylipäättäinkin runsaasti olosijaisia tapauksia, joissa suhdesääntö ei päde: *Ajattelin, muistelin, harkitsin, harmittelin tapausta illalla vuoteessani*.¹

Ilmeistä onkin, ettei suhdesääntö sellaisenaan kata olosijaisia adverbialeja. Niin kuin Alhoniemi (1975: 8–9) korostaa, »transitiiviverbin olosijamäärite näyttää näet pikemminkin vain joissakin erikoistapauksissa ilmaisevan nimenomaisesti objektin tarkoitteen sijainnin». Tällaisia ovat mm. 'näkemistä', 'tuntemista' ja 'huomaamista' merkitsevien verbien määritteet (3), eräät 'kuljettamista' tai 'siirtämistä' merkitsevien verbien määritteet (4) ja monien merkitykseltään kausatiivisten verbien määritteet (5).

3. a. Mies huomasi kissan matolla.
b. Lääkäri tunsi nystyrän potilaan mahassa.
4. a. Mies kantoi kissaa säkissä.
b. Salakuljettaja vei huumeet pölykapselissa rajan yli.
5. a. Opettaja seisotti poikaa nurkassa.
b. Murhaaja teloitettiin sähkötuolissa.

Joihinkin verbeihin voi liittyä kahdenlainen olosijamäärite, huomauttaa Alhoniemi. Toinen ilmaisee subjektin tarkoitteen sijaintia (*Mies keitti puuroa hellan ääressä*), toinen objektin tarkoitteeseen kohdistuvan prosessin tapahtumispaikkaa (*Mies keitti puuroa kattilassa*). Alhoniemi yleistää havaintonsa koskemaan myös intransitiivilauseita: hänen mukaansa lähellä on ajatus, että esimerkiksi lauseissa *Mies nukkui sängyssä* ja *Puuro kiehuu kattilassa* olosija on sidoksissa verbiin ja ilmaisee ensisijaisesti tekemis- tai tapahtumispaikkaa eikä subjektin tarkoitteen sijaintipaikkaa.² Tämän nojalla Alhoniemi pystyy osoittamaan funktionaalisen eron olo- ja muutossijojen väliltä:

»Mutta jos tällä tavoin olosijamäärite voidaan lähes kauttaaltaan – poikkeuksena ehkä nimenomaan 'olemista' merkitsevän predikaatin sisältävät

¹ Nikanne kuvaa ulkoisten paikallissijojen käyttöä lähtien Jackendoffin (1983) konseptuaalisen semantiikan pohjalta. Hänen mukaansa paikallissijojen »ydinsysteemi on pitkälti sama kuin Siron suhdesäännön alaan kuuluva käyttö» (1987: 124, 178–179). Jackendoffilaisessa semantiikassa Sadeniemen esimerkit voitaisiin nähdäkseni kuvata samalla tavalla kuin suhdesäännön piiriin kuuluvat tapaukset.

² Alhoniemi viittaa Chafeen (1970: 300–302), jonka näkemys on samanlainen. Esimerkiksi lauseessa *The boys are swimming in the pond* lokatiivinen määrite osoittaa paikan, jossa ilmauksen *The boys are swimming* esittämä prosessi tapahtuu. Se, että myös uimisen suorittavat pojat ovat lammikossa, on Chafen mukaan vasta toisen asteen faktum.

lauseet — — olettaa juuri tekemis- tai tapahtumispaikkaa ilmaisevaksi, on muutossijojen käytön yleisyys helposti ymmärrettävissä: mikäli puhuja pyrkii paikallissijojen avulla viittaamaan nimenomaan jonkin entiteetin sijaintipaikkaan, hänen on yleensä turvauduttava muutossijoihin.»

Muuta funktionaalia edustavat muutossijat eivät noudata suhdesääntöä. Suhdesääntö ei kuitenkaan kata kaikkia niitäkään tapauksia, joissa muutossijan voisi olettaa edustavan kvasipredikaattia. Niin kuin Alhoniemi (1975: 15) toteaa, erosija voi ilmaista paikkaa, josta käsin toiminta tapahtuu tai aiheutetaan (*Mies ohjasi lentokonetta maasta*). Etenkin aistimusverbien yhteydessä tällainen käyttö on tavallista; seuraavissa esimerkkipareissa vain b-lause on suhdesäännön mukainen:

6. a. Mies kuunteli riitaa piilopaikastaan.
b. Mies kuunteli riitaa naapurista.
7. a. Mies näki huoneestaan meren.
b. Mies näki savua kallion takaa.

Suhdesäännön ulkopuolelle jää myös »koko joukko sellaisia selvästi transitiivisia lauseita, joissa ei kuitenkaan ole objektia ilmi pantuna» (Alhoniemi 1975: 15–16). Siron mukaan (1956: 66–67) osa näistä — ei kuitenkaan kaikkia — voidaan katsoa elliptisiksi.³

8. a. Ennen vanhaan syötiin suoraan padasta.
b. Kukko ulosti orrelta.
c. Sotilas kirjoitti äidilleen rintamalta.
9. a. Monet oppivat kokemuksistaan.
b. Pappi saarnasi suoraan kirjasta.
c. Laulaja lauloi mikrofoniiin.

Koska suhdesääntö koskee vain tapauksia, joissa sijapäätte tai P-positio on kvasipredikaatti, sen ulkopuolelle jäävät ne adverbiaalit, joissa esiintyy »muu funktionaali». Siro (1964: 58–63) esittelee tällaisina objektiivisen (10a), respektiivisen (10b) ja aiheen adverbiaalain (10c) sekä adverbiaalit, jotka ilmaisevat aikaa (10d), ja tapaa tai keinoa (10e). Myös paikallissija-attribuutit hän (1964: 131–132) käsittelee erikseen.

10. a. Sade hakkasi häntä kasvoihin.
b. Suksi halkesi kärjestä.
c. Monesti on siellä tapeltu tytöistä.
d. Näihin aikoihin pitäisi teoksen valmistua.
e. Miksi häntä pitäisi vihalla ajatella?

³ Tällaisilla verbeillä on ns. sisällönobjekti (Hakulinen — Karlsson 1979: 179). Objekti voidaan katsoa verbiin inkorporoituneeksi (ks. Talmy 1985: 72–74); se on kuitenkin hyvin skemaattinen, ja verbiin liittyy usein tämän inkorporoituneen »objektin» spesifioiva ilmiobjekti: *kirjoitti kirjeen, kirjoitti muistelmansa, kirjoitti terveisensä* jne.

Kaiken kaikkiaan on ilmeistä, ettei suhdesääntö kata sellaisenaan olosijaisia adverbiaaleja. Muutossijaisiin se yleensä pätee, mutta vain siinä tapauksessa, että kvasipredikaatit erotetaan muista funktionaaleista. Ja tällöinkin niistä löytyy vielä sen kanssa ristiriitaisia tapauksia. Siitä huolimatta suhdesäännön ennustavuus on tältä osin varsin hyvä. Se on kuitenkin likiarvo eikä poikkeukseton saati jäännöksetön kuvaus muutossijojen (ja P-positioiden) käytöstä verbin määritteinä.

2. Kognitiivinen kielioppi

Siron lauseoppi on luonteeltaan strukturalistinen ja kuvaa nimenomaan syntaktisia rakenteita. Siitä huolimatta sen esitys paikallissijoista on hämmästyttävän pitkälle yhteneväinen sen näkemyksen kanssa, joka sijoista ja P-positioista muotoutuu kognitiivisen kieliopin kehityksessä. Vastaavuuden perustana on paljolti se, että kummassakin sijat ovat kaksipaikkaisia relaatioita: Sirolla kvasipredikaatteja ja muita funktionaaleja, kognitiivisessa kieliopissa atemporaalisia relaatioita.

Palaan näihin yhtäläisyyksiin jäljempänä. Sitä ennen on kuitenkin syytä käydä lyhyesti läpi ne kognitiivisen kieliopin ominaisuudet, jotka ovat tämän tarkastelun kannalta olennaisimpia. Joudun sivuuttamaan sekä taustana olevan kieliteorian että monen siihen pohjautuvan kieliopin mielenkiintoiset yksityiskohdat. Luonnostelen vain sen pääpiirteet ja esittelen keskeisimmät käsitteet ja termit, jotka ovat tarpeen nimenomaan suhdesäännön ja siihen liittyvien ongelmien käsittelyssä: kielen yksiköt, semanttiset rakenteet ja predikaatit, skemaattisuuden sekä valenssin ja kompositiorakenteet.

2.1. Kielen yksiköt

Kognitiivinen kielioppi on Ronald W. Langackerin 1980-luvulla kehittämä lingvistinen analyysimalli – ja kieliteoria – joka olennaisesti eroaa hallitsevista kielen rakennetta koskevista teorioista.⁴ Kognitiivinen kielioppi on luonteeltaan ei-generatiivinen. Se on kielen konventionaalistuneiden yksiköiden jäsentynyt varasto eikä algoritmisen laite, joka generoi rajallisilla kei-

⁴ Langacker on käyttänyt rinnan nimityksiä *Cognitive Grammar* ja *Space Grammar*, mutta on – tieteenosioologisiksi luonnehdittavista syistä (Langacker 1987a: vi) – kallistumassa edellisen nimityksen kannalle. – Pohjana olevasta kieliteoriasta ja sen »kognitiivisuudesta» ks. Langacker 1987a: 11–55. Langacker 1982 ja 1986 sopivat lyhyiksi yleiskatsauksiksi kognitiiviseen kielioppiin; Langacker 1987a taas on laaja esitys teorian perusteista. Erityisen valaisevia ovat artikkelit teoksessa Rudzka-Ostyn 1988. Leino 1988 on teorian suppea suomenkielinen esittely.

noilla rajattoman määrän uusia ilmauksia ja kuvaa »kaikki kielen grammaattiset lauseet ja vain ne».

Kognitiivisen kieliopin syntaksi muodostaa yhdessä morfologian ja leksikon kanssa jatkumon, jossa ei ole selviä rajakohtia. Se ei ole autonominen vaan symbolinen. Kielen rakenteessa erotetaan kolme puolta: semanttinen, fonologinen ja symbolinen. Kieliopin luonteen mukaisesti nämä voidaan tulkita semanttiseksi, fonologiseksi ja symboliseksi tilaksi tai avaruudeksi. Vastaavasti kielen yksikköjä on samoja kolmea tyyppiä, ja yksiköt kuvataan suhteessa näihin kolmeen alueeseen.

Yksikkö on puhujan läpikotaisin hallitsema rakenne. Se on valmiiksi pakattu kokonaisuus, jota puhuja voi käyttää automaattisesti ja ilman konstruktivista vaivaa. Vaikka tällaisella yksiköllä on yleensä oma sisäinen rakenteensa, siihen ei ole tarpeen kiinnittää huomiota. Esimerkiksi *päästä*, *niska*, *pää* ja *-lle* ovat suomen kielen konventionaalisia yksikköjä, samoin *päälle* ja *päästä niskan päälle*. Ne ovat kielessä yksikön asemassa; toisin sanoen ne ovat vakiintuneita kokonaisuuksia. Sen sijaan esimerkiksi *päästä niskalle* on epäyksikköinen elementti, jonka puhuja joutuu kokoamaan sen komponentteina olevista yksiköistä.⁵ Kielioppi on siis tällaisten yksikköjen jäsentynyt varasto; »jäsentyneisyys» tarkoittaa tässä sitä, että yksinkertaisemmat yksiköt toimivat kompleksisempien yksikköjen komponentteina.

Semanttinen ja fonologinen avaruus ovat ihmisen kognitiivisen järjestelmän kaksi puolta. Semanttinen avaruus voidaan tulkita käsitepotentiaalın monitahoiseksi kentäksi. Semanttinen rakenne (predikaatio) on tällöin semanttiseen avaruuteen sijoittuva lokaatio tai muodostelma; se on käsitteistys, joka on muotoutunut kielen konventioiden mukaisesti ja toimii kielellisen ilmauksen semanttisena napana. Vastaavasti fonologinen avaruus on ihmisen äänipotentiaalın ala, ja fonologinen rakenne on sen mukaisesti lokaatio tai muodostelma tässä avaruudessa.

Symbolinen rakenne taas on muodostelma symbolisessa avaruudessa. Symbolinen avaruus on kaksinapainen: se yhdistää toisiinsa semanttisen ja fonologisen avaruuden. Symboliseen rakenteeseen kuuluu siten (1) semanttinen rakenne sen toisena napana, (2) fonologinen rakenne toisena napana ja (3) niitä yhdistävä vastaavuus. Tätä vastaavuussuhdetta voi nimittää symbolisaatioksi.

⁵ Yksikön ja epäyksikön välillä on pikemminkin aste- kuin laatuero: kieleen vakiintuu jatkuvasti uusia yksikköjä, ja sen mukaisesti kielelliset yksiköt sijoittuvat konventionaalisuusasteikolle, jossa ei ole selviä rajakohtia. Konventionaalisuus muistuttaa jossain määrin generatiivisen kieliopin grammaattisuus/epägrammattisuus -jakoa, joka rajaa kielen hyvämuotoisten lauseiden joukon. Tämäkään jako ei ole pysynyt alkuperäisenä joko/tai -luokituksena (ks. Langacker 1987a: 15).

Symbolinen yksikkö on fonologisen ja semanttisen yksikön kaksinapainen suhde. Minimaalinen symbolinen yksikkö on morfeemi. Esimerkiksi morfeemi *tasku* on fonologiselta navaltaan kompleksinen, sillä se koostuu pienemmistä fonologisista yksiköistä: [[[t]-[a]-[s]]-[[k]-[u]]]. Foneemit [t], [a], [s], [k] ja [u] yhdistyvät tavuiksi [[t]-[a]-[s]] ja [[k]-[u]] ja nämä edelleen sanaksi. Notaatiossa hakasulut ovat kunkin yksikön merkkeinä ja väliviiva osoittaa, että nämä komponentit yhdistyvät syntagmaattisesti ja muodostavat näin kompleksisemmän fonologisen yksikön. Myös morfeemin *tasku* semanttinen napa on kompleksinen; sitä riittää tässä kuitenkin edustamaan notaatio [TASKU]. Tämän symbolisen yksikön kumpikin napa on siis sisäisesti kompleksinen, mutta kummallakin on kielessä yksikön asema, ja niitä voidaan siten käsitellä kokonaisuuksina. Fonologinen ja semanttinen yksikkö muodostavat yhdessä symbolisen yksikön [[TASKU]/[tasku]]; niiden välisen symbolisen suhteen merkinä on vinoviiva.

Tällaisten spesifisten symbolisten yksikköjen lisäksi kielioppiin kuuluu myös skemaattisia symbolisia yksikköjä (ks. 2.5). Esimerkkinä oleva *tasku* spesifioi tai työstää skemaattista yksikköä [[OLIO]/[...]]; merkintä [...] osoittaa, että skemaattisen yksikön fonologinen asu on spesifioimaton. Tämä yksikkö määrittää substantiivien kategorian.

Luokitusuhteet osoittavat spesifisen yksikön jonkin skemaattisen yksikön toteutumaksi. Kielioppiin kuuluu siten myös yksikkö [[[OLIO]/[...]] → [[TASKU]/[tasku]]], joka osoittaa, että ilmaus *tasku* kuuluu jäsenenä kategoriaan substantiivi: se on skemaattisen yksikön [[OLIO]/[...]] oikeutettu toteutuma.

Esimerkki antaa kuvan kognitiivisen kieliopin käyttämisestä yksiköistä. Niitä on kolmea tyyppiä: (1) semanttisia, fonologisia ja symbolisia rakenteita, jotka esiintyvät kielellisissä ilmauksissa, (2) niitä vastaavia skemaattisia rakenteita ja (3) rakenteiden 1 ja 2 välisiä luokitusuhteita. Muita kielen yksikköjä kognitiivinen kielioppi ei tunne.

2.2. Predikaatio

Semanttiset rakenteet kuvataan predikaatioina; predikaatio on käsitteistys, joka toimii vakiintuneen tai uuden kielellisen ilmauksen semanttisena napana. Minimaalinen semanttinen yksikkö on predikaatti, joka on symbolisessa suhteessa fonologisen yksikön kanssa. Predikaatti on siten morfeemin semanttinen napa. Kaikilla predikaateilla mutta vain osalla predikaatioista on kielessä yksikön asema.

Toisin kuin useimmat muut kieliteoriat ei kognitiivinen kielioppi erota toisistaan »lingvististä» ja »ensyklopedista» tietoa (eikä semantiikkaa ja

pragmatiikkaa). Kaikki se tieto, mikä puhujilla on entiteeteistä, vaikuttaa näitä entiteettejä esittävien ilmausten merkitykseen ja voi siten heijastua niiden kielelliseen käyttäytymiseen. Semanttiset rakenteet ovat tämän mukaisesti tietorakenteiden erityistyyppi: kielellinen tieto esiintyy konventionaalisina yksikköinä.⁶

Predikaatti ja predikaatio kuvataan aina suhteessa yhteen tai useampaan kognitiiviseen alueeseen, jotka toimivat sen kehyksenä, ts. ne muodostavat sen kontekstin tai »taustan». Predikaatio osoittaa tällaisesta taustasta »kuvion», joka toimii predikaation hahmona. Jokainen predikaatio koostuu siis kahdesta osasta: hahmosta ja kehyksestä.

Predikaation hahmona on jokin entiteetti. Entiteettejä on kahta perustyyppiä: oliota ja relaatioita. Oliota hahmona on rajattu ala jollakin kognitiivisella alueella. Siten *ilta* osoittaa jaksoa vuorokaudessa (joka siis toimii sen kehyksenä), *luutnantti* lohkoa armeijan arvoasteikossa, *huone* osaa talossa tai huoneistossa ja *lattia* osaa huoneessa. Relaatiota osoittavan predikaatin hahmoon taas kuuluu kaksi tai useampia skemaattisia entiteettejä (jotka voivat olla oliota tai toisia relaatioita). Tästä hahmosta predikaatti osoittaa näiden skemaattisten entiteettien välisen suhteen.

Tyypilliseen relaatioon kuuluu kaksi entiteettiä. Esimerkiksi ilmauksessa *kissa matolla* relaatiota osoittavana ilmauksena on sijapäätte; relaatio kytkee yhteen kaksi oliota, joita ilmauksessa edustavat *kissa* ja *matto*. Vastaavasti lauseessa *Kissa näkee hiiren* finiittiverbi ilmaisee relaatiota ja nominaalilausekkeet sen yhdistämiä oliota. Ilmaus ei suinkaan aina spesifioi predikaatioon kuuluvia entiteettejä. Esimerkiksi lause *Maija lukee* esittää *Maijan* ja 'luettavan' välistä suhdetta; lukemisen kohde sisältyy skemaattisena predikaatioon, vaikka sitä ei erikseen ilmaista lauseessa.

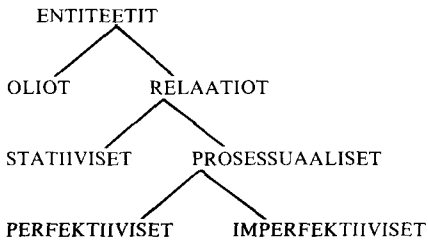
Predikaatit ja predikaatiot osoittavat siis aina johonkin taustaan hahmotettua oliota tai relaatiota. Oliot ovat statiivisia, epätemporaalisia. Relaatiot jakautuvat kahtia statiivisiin ja prosessuaalisiin. Statiivisia relaatioita edustavat mm. adjektiivit, adverbit, post- ja prepositioidet, sijapäätteet, konjunktioidet jne. Ne esittävät atemporaalisia muodostelmia, joiden kuvaaminen ei vaadi ajan käsitettä.

Prosessuaaliseen relaatioon eli prosessiin liittyy aina sen esittämän tilanteen kehittyminen ajassa, eikä sitä voi kuvata viittaamatta ajan kulkuun: sillä on positiivinen temporaalinen hahmo. Prosessin voi katsoa koostuvan katkeamattomasta sarjasta hahmotettuja relaatioita, joista jokainen

⁶ »Eroa sanakirjan ja ensyklopedian välillä on mahdoton tehdä, ja lisäksi se perustuu täysin väärin lähtökohtiin», huomauttaa Haiman (1980: 331). Ks. myös Lakoff 1987, Langacker 1987a.

erikseen otettuna on statiivinen. Ne täyttävät jatkuvan jonon ajan hetkiä, ja tätä jonoa (prosessin kesto) kutsutaan predikaation temporaaliseksi hahmoksi. Prosessit jakautuvat kahtia imperfektiivisiin (*Ovi on auki*) ja perfektiivisiin (*Ovi avautui*) siitä riippuen, liittyykö niihin ajassa tapahtuvaa muutosta vai ei.⁷

Tämän ryhmittelyn mukaisesti entiteettejä on neljää tyyppiä. Kuvio 1 havainnollistaa niiden keskinäisiä suhteita.

KUVIO 1. Entiteettien luokitus

Predikaatiot kuvataan hahmopsykologiasta saadun kuvio/tausta -jaon mukaisesti. Predikaatio hahmottaa entiteetin – olion tai relaation – johonkin kehykseen; predikaatio (ja predikaatti) muodostuu siis kuviona olevasta hahmosta ja taustana olevasta kehyksestä. Predikaation hahmona on tämä entiteetti, joka on korostainen suhteessa kehykseen.⁸ Kielellisen ilmauksen semanttinen arvo ei perustu yksinomaan predikaation hahmoon tai kehykseen vaan niiden yhdistelmään: ilmaus esittää spesifisen entiteetin, jonka sijainti laajemmassa muodostelmassa identifioi ja kuvaa.

Kehys on se kognitiivinen rakenne, jota vasten predikaatin osoittama entiteetti on hahmotettu. Kehys muodostaa siis taustan, josta predikaatin hahmo erottuu kuviona. Kehykseen kuuluu yhdelle tai useammalle kognitiiviselle alueelle sijoitettavia spesifikaatioita; näitä alueita voi yhdessä nimittää predikaatin matriisiksi. Alue puolestaan on koherentti käsitteistyksen ala. Perusalueita ovat esimerkiksi kaksi- ja kolmidimensioinen fyysikaalinen avaruus (spatiaalinen tila), haju, maku, väri, kosketusaistimukset,

⁷ Langackerin termistö poikkeaa tältä osin totutusta. Esimerkiksi Lyonsin (1977: 483) statiiviset tilanteet vastaavat Langackerin imperfektiivisiä prosesseja ja dynaamiset tilanteet perfektiivisiä prosesseja. Siten *Maa on niin kaunis* esittää Lyonsin termin statiivista tilannetta ja Langackerin termin imperfektiivistä prosessia. Tästä lisää kohdassa 2.4.

⁸ Kuvio/tausta -jaon soveltuvuudesta lingvistiseen analyysiin ks. esim. Talmy 1975, 1976: 57–58, 1978, Wallace 1982.

tunteet, aika jne. Muut kuin perusalueet ovat abstraktisia alueita. Abstraktisena alueena voi olla mikä tahansa sellainen käsitekompleksi, joka toimii taustana ylemmän asteen käsitteen kuvauksessa: ihmisruumis, sukulaisuusverkosto, koulujärjestelmä jne.

Semanttiset rakenteet (käsitteet) ovat lokaatioita tai muodostelmia, jotka sijoittuvat yhdelle tai useammalle kognitiiviselle alueelle. Esimerkiksi väriavaruus on kognitiivinen perusalue, joka määrittää väriaiestimusten alan; siten [VIHREÄ] esittää – värin nimityksenä – rajattua alaa tällä alueella. Kolmiulotteinen spatiaalinen avaruus taas antaa mahdollisuudet rajattomalle määrälle erilaisia muotoja. Esimerkiksi [PALLO] ja [KUUTIO] ovat tälle alueelle sijoittuvia muodostelmia, jotka täyttävät yhtenäisen joukon spatiaalisen avaruuden pisteitä. Useimpien predikaattien ja predikaatioiden kehys on kuitenkin kompleksinen: siihen kuuluu muutakin kuin yksi perusalue.

2.3. Oliot ja statiiviset relaatiot

Predikaatiolla on aina jokin vaikutusala, josta se osoittaa (*designate*) tietyn osarakenteen. Vaikutusalana on predikaation kehys; hahmo edustaa predikaation osoittamaa osarakennetta. Predikaatio siis osoittaa entiteetin nostamalla jonkin osarakenteen hahmoksi taustana olevasta kehyksestä. Siten hahmo on kehyksessään huomion kohteena; se toimii asiaintilan fokuksena ja mm. sitoo kompleksisen matriisin eri alueet yhteen koherentiksi kokonaisuudeksi. Hahmotus on kuin ikkuna, josta katsotaan predikaation vaikutusalaan ja josta vain osa näyttämönä olevasta tilanteesta on suoraan nähtävissä.

Tyypillistä olioille on, että niiden kehykseen kuuluu usealle kognitiiviselle alueelle sijoittuvia spesifikaatioita. Esimerkiksi *kirjan* kompleksiseen matriisiin kuuluu tieto sen muodosta; tämä taas edellyttää kolmiulotteista spatiaalista perusaluetta. Siinä on myös tietoa kirjan koostumuksesta ja materiaalista, sen roolista tekstin manifestaationa, samoin sen asemasta lukemista-pahtumassa, kirjallisuusinstituutiossa, kustannustoiminnassa, sen esiintymisestä lahjatavarana ja alennusmyyntiartikkelina, ajanvietteen ja oppimisen välineenä jne. Näin symbolinen yksikkö *kirja* voidaan katsoa solmuksi, joka avaa pääsyn laajaan tietoverkkoon.

Relationaaliset predikaatiot ovat luonteeltaan toisenlaisia kuin olioita osoittavat. Niissä on sama hahmo/kehys -jako, mutta sen lisäksi niillä on toinenkin kuvio/tausta -jäsenyyksen luontainen taso. Se luo epäsymmetrian relaatioon kuuluvien entiteettien keskinäiseen suhteeseen siten, että se nostaa toisen niistä korosteisena esiin. Predikaation hahmossa korosteisena esiintyvä entiteetti on muuttuja; toinen – tai muut – relaation hahmot-

tamista entiteeteistä toimivat kiintopisteenä. Yhdellä tasolla kuviona on siis predikaation hahmo suhteessa taustana olevaan kehykseen. Tällä tasolla kuviona on muuttuja ja taustana kiintopiste.

Yksinkertainen esimerkki havainnollistaa muuttujan ja kiintopisteen käsitettä. Nominaalilausekkeilla *kivi kannon edessä* ja *kanto kiven takana* voi viitata samaan ulkomaailman asiointilaan. Predikaatit [EDESSÄ] ja [TAKANA] hahmottavat kahden entiteetin välisen relaation. Predikaattien kehyksenä on spatiaalinen tila, johon kuuluu mm. suuntainen etu/taka -akseli. Predikaatti [EDESSÄ] sijoittaa muuttujan tämän suunta-akselin alkupään ja kiintopisteen väliin; predikaatti [TAKANA] taas hahmottaa relaation, jossa kiintopiste on akselin alkupään ja muuttujan välissä.⁹

Esimerkkinä olevat predikaatit osoittavat nimenomaan relaatiota. Relaation muuttuja ja kiintopiste kuuluvat predikaatteihin [EDESSÄ] ja [TAKANA] skemaattisina muodostelmina, joita predikaatit [KIVI] ja [KANTO] spesifioivat esimerkkeinä olevissa ilmauksissa.

Predikaattien [EDESSÄ] ja [TAKANA] hahmottama relaatio on atemporaalinen: siltä puuttuu aikaulottuvuus. Tämä ei ole ristiriidassa sen kanssa, että esimerkiksi lause *Jänis istuu kiven takana* esittää prosessia, jolla on positiivinen temporaalinen hahmo. Siinä predikaatin [TAKANA] muuttujaa ilmaisee *jänis istuu* ja kiintopistettä *kiven*; näiden välinen relaatio on statiivinen. Kokonaispredikaatio saa temporaalisen hahmonsä ilmauksen *jänis istuu* esittämältä prosessilta.

Atemporaalista relaatiota osoittavan predikaation muuttujana ja kiintopisteenä voi olla joko olio tai toinen relaatio. Yhden muuttujan ja yhden kiintopisteen relaatioissa on tällöin neljä mahdollisuutta. Esimerkiksi adjektiivit *surullinen* ja *nopea* hahmottavat kahden olion välisen relaation. Edellisen kehyksenä on tunne- ja jälkimmäisen nopeusasteikko. Kummankin kiintopisteenä on tietty osa tästä asteikosta ja muuttujana skemaattinen olio, jonka predikaatti sijoittaa tuolle asteikolle.¹⁰

Näistä adjektiiveistä johdetut adverbit *surullisesti* ja *nopeasti* hahmottavat relaation, jossa kiintopiste on sama mutta muuttujana on olion asemesta

⁹ Suuntaisuus voi määräytyä joko kiintopisteen luontaisen suuntaisuuden perusteella (*auton edessä*) tai implisiittisen havainnoitsijan – tavallisimmin puhujan – sijainnin mukaan (*kiven edessä*). Tarkemmin Vandeloise 1985.

¹⁰ Esimerkiksi *surullinen tapaus* ja *nopea hevonen* edustavat näiden predikaattien toteutumia. Monien muiden adjektiivien tavoin *surullinen* ja *nopea* esiintyvät myös »substantiivisesti» käytettyinä. Tällöin ne hahmottavat olion, joka sijoittuu relaation kiintopisteen osoittamalle alueelle (jolla ts. on kyseisen adjektiivin ilmaiseva ominaisuus). Esimerkiksi lauseissa *Surullisen maailma on harmaa* ja *Nopea ehtii ensin* subjekti ei siten ilmaise tiettyä relaatiota vaan tämän relaation muuttujana olevan olion.

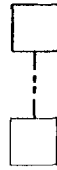
Paikallissijat ja suhdesääntö: kognitiivisen kieliopin näkökulma

prosessi: *Koira katsoi surullisesti isäntäänsä, Matka taittui nopeasti.*¹¹ Verbit *aikoa* ja *ruveta* taas hahmottavat relaation, jossa muuttujana on olio ja kiintopisteenä relaatio: *Hän aikoo lähteä, Poika rupesi lukemaan.* Relaatioita, joissa sekä muuttujana että kiintopisteenä on relaatio, sopivat edustamaan esimerkiksi konjunktiot ja joskus myös sijapäätteet: *Lähdin, kun työt oli tehty, Sateen alkaessa olimme järvellä.*

Jos olion symbolina käytetään ympyrää ja entiteetin symbolina neliötä, voidaan nominaalinen ja atemporaalista relaatiota osoittava predikaatti esittää kuvioden 2 ja 3 tavoin.

KUVIO 2. Olio

KUVIO 3. Atemporaalinen relaatio

Kuvioiden olennainen informaatio koskee nimenomaan relationaalista predikaattia. Se hahmottaa entiteettien välisen kytkennän (jota kuviossa edustaa katkonainen viiva). Neliö symbolisoi sitä, että tällaisina entiteetteinä voivat olla paitsi oliot myös atemporaalet relaatiot tai prosessit. Predikaatin hahmoon kuuluu myös näitä entiteettejä – muuttujaa ja kiintopistettä – skemaattisesti esittävä muodostelma. Nominaalinen predikaatti siis hahmottaa yhden yhtenäisen alan, mutta relationaalinen predikaatti hahmottaa kaksi erillistä entiteettiä ja niiden välisen kytkennän (relaation). Se kiinnittää huomion nimenomaan tähän kytkentään.

2.4. Prosessit

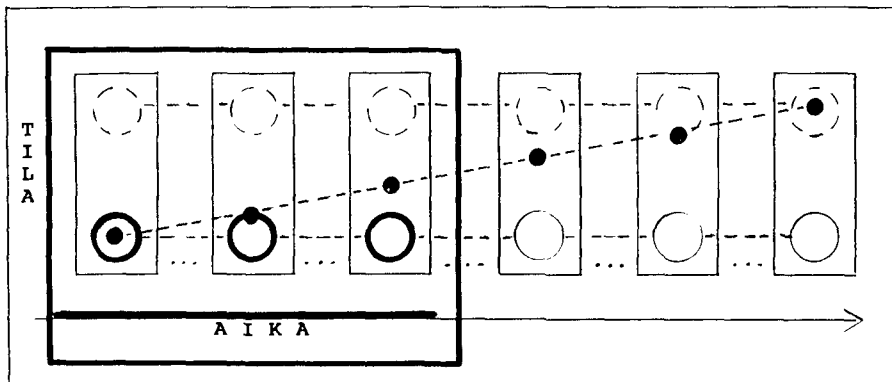
Kognitiivisen kieliopin mukaan keskeiset grammaattiset kategoriat voidaan määrittellä notionaalisesti. Substantiivit ovat symbolisia ilmauksia, joiden semanttinen napa osoittaa oliota. Adjektiivit, konjunktiot, pre- ja postpositiot, sijapäätteet jne. esittävät atemporaalet relaatioita. Prosessuaalisen relaation ilmauksia ovat verbit.¹²

¹¹ Tuomikosken (1973) tavoin voidaan katsoa, että *-sti* on adjektiivien »sijapääte». Se osoittaa, että sen kantana olevan adjektiivin ilmaisemassa relaatiossa muuttujana on prosessi (eikä olio).

¹² Esimerkiksi partisiipit taas hahmottavat atemporaalet relaation. Niiden kehyksenä on prosessi, jonka partisiippimuodon kantana oleva verbi ilmaisee (ks. Lan-

Sekä nominaaliset että atemporaalista relaatiota osoittavat predikaatiot ovat statiivisia. Prosessuaalisilla predikaatioilla on sen sijaan positiivinen temporaalinen hahmo: ne esittävät jonkin tilanteen ajallista jatkumista tai kehittymistä. Prosessit ovat joko perfektiiivisiä tai imperfektiivisiä siitä riippuen, liittykö niihin ajassa tapahtuva muutos vai ei.

Kuvio 4 on kaavamainen esitys verbistä *lähteä*. Predikaatin hahmo on siihen merkitty paksuin viivoin; predikaation muuttujaa edustaa piste ja kiintopistettä ympyrä. Niitä yhdistävät pisteiviivat osoittavat entiteettien identtisuutta kuvion eri osissa. Lisäksi kuvioon on merkitty katkoviivoin toinenkin ympyrä, joka ei kuitenkaan kuulu predikaatin hahmoon vaan sen kehykseen; tämä ympyrä esittää lokaatiota, jonne muuttujana oleva olio lähtee. Samaan kehykseen hahmottavat toisenlaisen prosessuaalisen relaation monet muutkin liikeverbit, esim. *saapua* ja *sirtyä*.¹³

KUVIO 4. [LÄHTEÄ]

gacker 1982). Partisiippi hahmottaa skemaattisesti tämän prosessin muuttujana (-*va*, -*nui*) tai kiintopisteenä (-*ttava*, -*ttu*) olevan olion. Esimerkiksi *lähtevä* osoittaa (jäljempänä kuviossa 4 pisteellä merkityn) olion, joka on muuttujana predikaatin [LÄHTEÄ] hahmottamassa prosessissa; tämä prosessi on partisiipin edustaman predikaatin kiintopisteenä. Vastaavasti *lähtenyt* osoittaa saman olion, mutta sen kiintopisteenä on ainoastaan prosessin lopputilanne, ja lähtemisprosessi kokonaisuudessaan muodostaa predikaation kehyksen (kuvio 4 osoittaa edelleen tämän prosessin kehyksen — predikaation kehys onkin ymmärrettävä yhä pitemmälle jatkuvaksi tietoverkoksi).

¹³ Tällaiset diagrammien avulla esitetyt semanttiset kuvaukset ovat tyypillisiä kognitiiviselle kieliopille. Ne ovat tietenkin vain epäformaalisia luonnehdintoja kulloisenkin predikaatin semantisesta rakenteesta, eikä niitä pidä tulkita jonkinlaisiksi »visuaalisiksi merkityksiksi». Niitä on pidettävä kätevästä metakielenä, jonka avulla semanttisia rakenteita on helppo havainnollistaa.

Prosessuaalinen predikaatio voidaan käsittää katkeamattomaksi sarjaksi toisiaan seuraavia statiivisia relaatioita. Predikaatissa [LÄHTEÄ] niistä jokainen hahmottaa muuttujan ja kiintopisteen välisen spatiaalisen suhteen, joka prosessin kuluessa muuttuu. Kysymys on siten spatiaaliseen kehykseen hahmotuvasta perfektiivisestä prosessista. Prosessin alkaessa muuttujan ja kiintopisteen välistä suhdetta voi kutsua INKLUUSIOKSI: muuttujan lokaatio sisältyy kiintopisteen lokaatioon. Prosessin päättyessä muuttujan ja kiintopisteen lokaatiot ovat erillään; suhteen nimitykseksi sopii SEPARAATIO. (Tarkasti ottaen esillä on vain yksi niistä predikaateista, joita *lähteä*-verbi ilmaisee; useimpien morfeemien tavoin se on polyseeminen, ts. siinä sama fonologinen yksikkö edustaa useita toisiinsa liittyviä predikaatteja.)

Näytteeksi predikaatin [LÄHTEÄ] toteutumasta sopii lause *Matti lähti kotoa*. Sen ilmaisemassa predikaatiossa prosessin muuttujana on [MATTI] ja kiintopisteenä [KOTI]. Tämä predikaatio on rakenteeltaan samanlainen kuin predikaatti [LÄHTEÄ]; erona on vain se, että siinä prosessin skemaattinen muuttuja ja kiintopiste on spesifioitu. Lauseet ilmaisevat siis prosesseja ilman samoin kuin nominaalilausekkeet olioita.

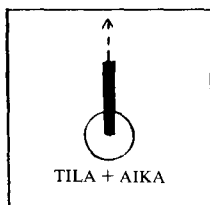
Samanlaisen prosessin esittää myös lause *Matti lähti*. Siinä lähtöpaikan osoittava kiintopiste on jätetty spesifioimatta, mutta se sisältyy silti predikaation hahmoon skemaattisena muodostelmana.

Kuviossa 4 on esitetty vain muutama väläys prosessin kulusta; se on kuin diasarja, joka on tallettanut jatkuvasta liikkeestä joukon perättäisiä katkelmia. Kuvion alaosaan on merkitty näkyviin aikadimensio, jolle jokainen yksityinen katkelma kytkeytyy.

Predikaatti [LÄHTEÄ] hahmottaa muuttujan liikeradan alkuosan. Silti myös liikeradan loppuosa ja sen päätepiste ovat predikaatissa mukana, eivät kuitenkaan sen hahmossa vaan kehyksessä. Sen mukaisesti *Mies lähti Helsingistä Tampereelle* implikoi vain sen, että mies poistui Helsingistä, mutta ei sitä, että hän todella saapui Tampereelle. Myös predikaatin [SAAPUA] kehys on samanlainen, mutta se hahmottaa liikeprosessin lopun (jota esittää kuvion 4 oikeanpuoleinen osa), ja sen kiintopisteenä on liikeradan päätepiste (kuvioon katkoviivoin merkitty ympyrä). [SIIRTYÄ] taas hahmottaa liikera-
dan kokonaan, ja sen hahmoon kuuluu siten kaksi kiintopistettä.

Tyypillisessä liikeprosessissa ne lokaatiot, joissa muuttuja sijaitsee prosessin eri vaiheissa, muodostavat yhtenäisen radan. Radan alkupäänä on muuttujan sijainti prosessin alkaessa ja päätepisteenä sen lopullinen sijainti. Tätä havainnollistaa kuvio 5, joka esittää predikaattia [LÄHTÖ]. Sen kehyksenä on predikaatti [LÄHTEÄ], ja sitä kautta siihen kuuluvat sekä spatiaalinen tila ja aika että spatiaaliseen tilaan sijoittuva skemaattinen entiteetti, josta predikaatin [LÄHTEÄ] muuttujana oleva olio poistuu. Jos predikaattia

[LÄHTEÄ] kuviossa 4 esittävän »diasarjan» kuvat asetetaan päällekkäin, prosessin muuttujan piirtämä rata vastaa kuviosta 5 näkyvää predikaatin [LÄHTÖ] hahmoa, joka on merkitty paksulla viivalla. [LÄHTÖ] on siis nominaalinen predikaatti, jonka hahmona on predikaatin [LÄHTEÄ] muuttujan piirtämä rata.

KUVIO 5. [LÄHTÖ]

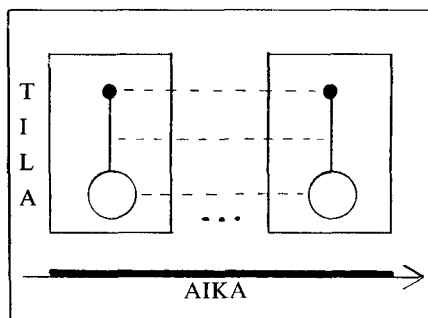
Prototyypisessä prosessissa muuttuja ja kiintopiste ovat erillisiä fysikaalisia olioita. Monet intransitiiviverbit ovat kuitenkin luontaisesti refleksiivisiä siinä mielessä, että niissä muuttuja ja kiintopiste ovat identtiset. Ne osoittavat usein muuttujan eri osien keskinäisessä suhteessa tapahtuvia muutoksia (*kumartua, katketa, särkyä* jne.). Mutta myös sellaisia liikeprosesseja, joissa on erillinen kiintopiste, ei aina riitä kuvaamaan pelkästään muuttujan piirtämä rata. Esimerkiksi *kävellä* hahmottaa prosessin, jossa olio liikkuu spatiaalisessa tilassa suhteessa kiintopisteeseen. Tämän radan lisäksi prosessissa on kuitenkin myös perifeerisempi liikerata, joka muodostuu muuttujana olevan olion jalkojen syklistä liikkeestä.

Moniin prosesseihin kuuluu keskeisenä kaksi selvästi erillistä liikerataa. Predikaatioon voi liittyä erikseen kummankin spatiaalista sijaintia koskevia spesifikaatioita, ja ilmiö heijastuu siten mm. paikallissijojen käyttäytymiseen. Esimerkiksi lauseet *Maija kurkotti kirjaa tuoilta* ja *Maija kurkotti kirjaa hyllystä* voidaan luontevasti tulkita niin, että niissä ablatiivin ja elatiivin merkitsemä nominaalilauseke osoittavat eri liikeratojen alkupistettä: edellisessä Maijan sijaintia ja siten paikkaa, josta hänen kätensä liike tai muu toiminta alkoi, jälkimmäisessä taas kirjan sijaintia ja Maijan sille suunnitteleman liikeradan alkupistettä. Vastaavasti lause *Maija potkaisi kirjan nurkkaan* esittää prosessia, jossa ensimmäisenä liikeratana on Maijan jalan osuminen kirjaan ja toisena kirjan kulkeutuminen nurkkaan.

Ymmärrettävästi nimenomaan kausatiivisille verbeille on ominaista, että niiden hahmottamiin prosesseihin voi kuulua useampia erillisiä liikeratoja. »Prototyypisessä kausaatiossa» (Lakoff 1977, 1987) niistä toisen piirtää

prosessin muuttujana oleva agentti (subjekti) ja toisen sen primaarisena kiintopisteenä oleva patientti (objekti).¹⁴

Imperfektiiviset prosessit ovat perfektiivisten kaltaisia siinä, että niilläkin on positiivinen temporaalinen hahmo. Erona on kuitenkin se, että tällaisiin prosesseihin ei liity muutosta. Niissä muuttujan ja kiintopisteen relaatio säilyy samana läpi prosessin. Esimerkiksi lauseen *Matti on poissa koulusta* ilmaisemaa predikaatiota voidaan luonnehtia kuviolla 6.

KUVIO 6. *Matti on poissa koulusta.*

Kuvion 6 esittämässä prosessissa (pisteellä merkittynä) muuttujana on *Matti* ja (ympyrällä merkittynä) kiintopisteenä *koulu*. Muuttujan ja kiintopisteen välisenä suhteena on SEPARAATIO, ja tämä suhde säilyy samana koko prosessin ajan. Kysymys on kuitenkin prosessista eikä statiivisesta relaatiosta, sillä predikaatiolla on positiivinen temporaalinen hahmo.

2.5. Skemaattisuus ja spesifisyys

Uutta kielellistä ilmausta voi nimittää tavoiterakenteeksi. Kielioppi ei anna tavoiterakennetta sellaisenaan; sen sijaan se antaa puhujalle tarpeelliset välineet, riittävän symbolisen potentiaalin, jonka avulla hän voi koota tavoiterakenteen. Niin kuin edellä on käynyt ilmi, näitä kielen symbolisia resursseja on kahta tyyppiä: kielen ilmiyksikköjä – spesifisiä symbolisia yksiköitä (morfeemeja, monimorfeemisia leksikaalisia yksiköitä ja laajempia vakiintuneita ilmauksia) – sekä skemaattisten symbolisten yksikköjen edustamia vakiintuneita malleja, joiden mukaan kompleksiset symboliset ra-

¹⁴ Kausatiivisuudesta ja siihen liittyvistä (konkreettisista ja abstraktisista) »liikera-doista» ks. erityisesti Talmy 1976, 1986, Langacker 1987b.

kenteet kootaan yksinkertaisemmista. Puhuja käyttää näitä symbolisia yksikköjä vertailun pohjana ratkaistessaan uusien ilmausten konventionaalisuuden. Näin arvioitavat uudet symboliset rakenteet eivät muodosta täsmällisesti määriteltävää joukkoa, eikä niitä voida algoritmisesti johtaa autonomisen kieliopin mekanismein. Puhujan tehtäväksi jää tämän potentiaalin käyttäminen tavalla, joka vastaa kulloisenkin tilanteen asettamia rajoituksia.

Tavoiterakenteet – esimerkiksi metaforat ja merkityksen laajentumat – ovat usein ristiriidassa vakiintuneiden odotusten kanssa. Niiden konventionaalisuus arvioidaan vertaamalla niitä kielessä yksikön asemassa olevaan standardirakenteeseen. Kysymys on luokituksesta: luokitusarviot joko oikeuttavat tavoiterakenteen standardina olevan skemaattisen yksikön toteutumaksi tai osoittavat sen poikkeavan vakiintuneista kielellisistä konventioista. Yksikkö siis määrittää kategorian ja oikeuttaa tavoiterakenteen siitä riippuen, miten kelvolliseksi kategorian jäseneksi kielenkäyttäjällä tämän rakenteen arvioi. Oikeutus riippuu kielenkäyttäjän arvioista. Se mittaa ilmauksen hyvämuotoisuutta eli sitä, miten läheisesti ilmaus kaikilta eri puoliltaan vastaa kielellisiä konventioita. Näin käsitettynä konventionaalisuus on luonnostaan asteittaista.

Oikeuttava rakenne on skemaattinen suhteessa tavoiterakenteeseen. Skemaattisuus vastaa ylemmän ja alemman solmun suhdetta taksonomisessa hierarkiassa: esimerkiksi *eläin* on skemaattinen suhteessa *koiraan* ja *koira* on skemaattinen suhteessa *Mustiin*. Ylärakenne on skeema ja sitä spesifioiva rakenne skeeman elaboraatio, sen toteutuma. Vastaavasti fonologisella tasolla sarjassa [VOKAALI] → [TAKAVOKAALI] → [a] luokitusuhdetta osoittavan nuolen vasemmalla puolella oleva jäsen on skemaattinen suhteessa oikealla olevaan.

Kognitiivinen kielioppi pyrkii tällä mekanismilla esittämään yhtenäisessä kuvausmallissa sekä sen, miten grammaattisia sääntöjä sovelletaan uusiin ilmauksiin, että sen, miten kielen yksikköjä käytetään konventionaalisesta poikkeavalla tavalla kuvallisesti, laajentamalla niiden alaa jne. Kielen koko rakenne pelkistyy konventionaalisiksi ilmauksiksi, niitä koskeviksi yleistyksiksi (skeemoiksi), joita puhujat tekevät näistä ilmauksista, ja luokitusuhdeiksi, joihin tällaiset elementit kuuluvat (ks. 2.1). Kielen produktiivisuutta ei tarkastella rajallisen ja itseriittoisen grammaattisen järjestelmän rajoissa, vaan sen taustana ovat ihmisen tiedot, arvioinnit ja hänen ongelmanratkaisukykynsä.

2.6. Valenssi ja kompositionaalisuus

Valenssin käsitteen avulla kognitiivinen kielioppi kuvaa sitä, millä tavoin

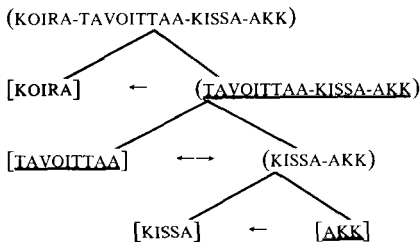
Paikallissijat ja suhdesääntö: kognitiivisen kieliopin näkökulma

symboliset rakenteet yhdistyvät muodostaen yhä kompleksisempia symbolisia rakenteita. Semanttisten rakenteiden yhdistyminen on symbolisessa suhteessa niitä vastaavien fonologisten rakenteiden yhdistymiseen; näin ollen myös symboliset kompositiorakenteet ovat kaksinapaisia.

Morfeemin semanttinen napa määrää sen valenssipotentiaalin eli sen, millaisiin valenssisuhteisiin se mukautuu. Pääperiaatteena on, että kahden predikaation välinen valenssirelaatio tulee kysymykseen ainoastaan silloin, kun nämä predikaatiot ovat sillä tavoin päällekkäisiä, että niistä toisessa on jokin sellainen osarakenne, joka vastaa toisessa olevaa osarakennetta ja voidaan sovittaa sen kanssa identtiseksi.

Esimerkiksi sopii lause *Koira tavoittaa kissan*. Predikaatti [TAVOITTAÄ] hahmottaa skemaattisen muuttujan ja kiintopisteen välisen relaation. Tässä ilmauksessa predikaatin [KOIRA] osoittama olio vastaa sen muuttujaa ja predikaatin [KISSA] hahmottama olio sen kiintopistettä. Predikaatin [KOIRA] spesifikaatiot on tällöin asetettu skemaattisen muuttujan spesifikaatioiksi ja vastaavasti predikaatin [KISSA] spesifikaatiot skemaattisen kiintopisteen spesifikaatioiksi. Siten nämä predikaatit ovat erilaisessa suhteessa predikaattiin [TAVOITTAÄ], sillä ne vastaavat sen eri osarakenteita: edellinen muuttujaa ja jälkimmäinen kiintopistettä.

Kuviosta 7 on nähtävissä esimerkkinä olevan predikaation kompositiorakenne.

KUVIO 7. Kompositiorakenne *Koira tavoittaa kissan*

Kuvio esittää ilmauksen *Koira tavoittaa kissan* sisäisen struktuurin, ts. ne komponenttirakenteet, joista kompositiorakenne muodostuu. Yksinkertaisuuden vuoksi olen esittänyt kustakin rakenteesta vain sen semanttisen puolen (predikaation) ja sivuuttanut fonologisen puolen ja näiden kahden välisen symbolisen suhteen.

Kuvauksessa hakasuluin rajatuilla elementeillä on kielessä yksikön asema; kuten jo todettiin, yksiköt ovat sellaisia morfeemeja tai morfeemiyhdistelmiä, joiden käsittely on siinä mielessä automaattista, ettei puhujan ole tarvis

kiinnittää huomiota niiden sisäiseen rakenteeseen. Kaarisulut taas rajaavat kielen epäyksikköisen elementin, ts. sellaisen morfeemiyhdistelmän, jolta puuttuu yksikön status ja joka vaatii puhujalta konstruktiivista panosta.

Elementtien välillä oleva tavuviiva osoittaa niiden yhdistyneen syntagmaattisesti. Eri tasojen väliset viivat osoittavat kompositionaalista suhdetta: ylempänä oleva kompositiorakenne koostuu viivojen osoittamista komponenteista.

Kullakin hierarkian tasolla toinen yhteen kytkeytyvistä komponenteista on autonominen ja toinen dependentti. Niiden välillä on siis riippuvuusuhde. Tätä suhdetta osoittaa kuviossa nuoli, joka suuntautuu dependentistä komponentista autonomiseen. Tämä nuoli osoittaa samalla myös skemaattisuussuhdetta: autonominen predikaatti spesifioi jonkin entiteetin, joka sisältyy dependenttiin predikaattiin sen skemaattisena osarakenteena.

Nominaalinen predikaatti hahmottaa olion, ja sitä voi pitää konseptuaalisesti autonomisena. Sen sijaan relationaalinen predikaatti on konseptuaalisesti dependentti, sillä entiteettien välistä relaatiota ei voida käsitteistää, ellei käsitteistetä myös niitä entiteettejä, jotka relaatio kytkee toisiinsa.

Autonomisuus/dependenssi -jako on kuitenkin asteittainen eikä suinkaan jyrkkä dikotomia. Kysymys on siitä, että dependentti rakenne presupponoi autonomisen rakenteen oman sisäisen struktuurinsa osaksi. Kun autonominen komponentti [KISSA] ja dependentti komponentti [AKK] yhdistyvät kompositiorakenteeksi (KISSA-AKK), dependentissä komponentissa on oltava sellainen osarakente, joka vastaa autonomista rakennetta kokonaisuudessaan. Se toimii elaboraatiopohjana, ja autonominen rakenne työstää (elaboroi) sen sisältöä spesifioimalla yksityiskohtaisemmin entiteetin, jonka dependentin komponentin osarakente esittää vain skemaattisesti. Kysymys on siis valenssisuhteesta.

Autonomisen ja dependentin rakenteen yhdistyessä syntagmaattisesti toinen niistä määrää syntyvän kompositiorakenteen hahmon eli sen, minkä tyyppistä entiteettiä se osoittaa. Kuviossa 7 on alleviivattu jokaisella kompositiohierarkian tasolla hahmon määrääjä eli se komponentti, jonka mukaan kompositiorakenteen hahmo kussakin tapauksessa määräytyy.

Esimerkkilauseessa akkusatiivin fonologinen asu on [n]; sen edustama predikaatti [AKK] on relationaalinen siinä mielessä, että se osoittaa kantanaan olevan nominaalin *kissa* prosessin kiintopisteeksi.¹⁵ Sekä [KISSA] että

¹⁵ Akkusatiivin päätte toimii lauseessa paljolti samassa tehtävässä kuin genetiivin päätte nominaalilausekkeessa ja P-positirolauseessa: kumpikin osoittaa kiintopisteen (jota edustaa lausekkeessa attribuutti ja lauseessa objekti) erotukseksi muuttujasta (lausekkeessa pääsana ja lauseessa subjekti).

[AKK] ovat yksikköjä. Ne yhdistyvät kompositiorakenteeksi (KISSA-AKK), joka voidaan katsoa uudeksi ilmaukseksi: ts. sillä ei välttämättä ole kielessä yksikön asemaa. Siinä [AKK] on dependentti komponentti, sillä sen rakenteeseen kuuluu osana muodostelma, joka hahmottaa skemaattisen olion. Tämä muodostelma toimii elaboraatiopohjana, jota [KISSA] työstää: se spesifioi yksityiskohtaisemmin tämän olion, jonka predikaatti [AKK] esittää vain skemaattisesti. Kompositiorakenteen hahmon määrää [AKK], joka on relaatiонаalinen; siten myös (KISSA-AKK) on hahmoltaan relaatio. Kompositiorakenne vastaa struktuuriltaan aina sitä komponenttirakennetta, joka määrää sen hahmon. Vastaavasti symbolisen yksikön [[AKK]/[n]] fonologinen napa presupponoi skemaattisen vartalon, jonka fonologinen yksikkö [kissa] spesifioi. (Yleisesti käytössä olevassa notaatiossa akkusatiivin päätteiden merkintänä on *-n*; siinäkin tavuviiva itse asiassa osoittaa sitä, ettei päätte ole autonominen vaan vaatii täydennykseksen sananvartalon.)

Rakenne (KISSA-AKK) liittyy predikaattiin [TAVOITTA]. Näin syntyvä kompositiorakenne on (TAVOITTA-KISSA-AKK); se hahmottaa prosessin, sillä sen hahmon määrääjänä on predikaatti [TAVOITTA]. Molemmat ovat dependenttejä, sillä kumpaankin kuuluu – jos akkusatiivi kuvataan tällä tavoin – osarakenne, jota toinen predikaatio spesifioi. Riippuvuussuhteen tunnistaminen on sikäli ongelmallista, ettei kumpikaan komponentti ole varsinaisesti autonominen: molempien rakenteessa on muodostelma, jonka toinen spesifioi. En puutu tähän ongelmaan vaan tyydyn merkitsemään riippuvuussuhdetta osoittavan nuolen kaksisuuntaiseksi.¹⁶

Seuraavalla hierarkian tasolla yhdistyvät komponentit [KOIRA] ja (TAVOITTA-KISSA-AKK). Jälkimmäinen rakenne on dependentti, sillä siihen kuuluu muuttujaa esittävä skemaattinen olio, jota spesifioimaan predikaatti [KOIRA] sopii. Syntyvän kompositiorakenteen hahmon määrää dependentti komponentti, ja siksi rakenne (KOIRA-TAVOITTA-KISSA-AKK) hahmottaa prosessin.

Hahmon määräytyminen ei sinänsä ole automaattista, ja sen spesifioivat yleiset rakenneskeemat. Kieleen kuuluu mm. skeema, joka vastaa kaikkia sijan ja siihen liittyneen ilmauksen toteutumia. Olkoon sen merkintänä [[[OLIO]/ [...]]-[[SIJA]/[.]]]. Tähän skeemaan liittyy spesifikaatio, että sijapredikaatin osoittaman relaation kiintopiste vastaa toisen komponenttirakenteen hahmoa ja että sijapredikaatti on kompositiorakenteen hahmon määrääjä. Sen mukaisesti esimerkiksi (KISSA-AKK) hahmottaa relaation.

Valenssiin pohjautuva kuvaus ei sinänsä määrää sitä, missä järjestyksessä

¹⁶ Esittelen tässä vain »kanonisen valenssisuhteen», jota voi luonnehtia prototyyppi-seksi. Kanonisesta valenssisuhteesta poikkeavat mm. tapaukset, joissa molemmat komponenttirakenteet ovat dependenttejä. Tarkemmin Langacker 1988b.

komponenttirakenteet yhdistyvät kokonaispredikaatioksi. (Se, mihin järjestykseen niiden fonologiset rakenteet yhdistyessään asettuvat, on spesifioitu dependentin rakenteen fonologisessa navassa.) Voidaan katsoa, että kompositiorakenteeseen sisältyvät lopullisen ylimmän tason rakenteen lisäksi kaikkien eritasoiset osarakenteet. Sitä järjestystä, jossa ne yhdistetään, nimitetään kompositiopoluksi (Langacker 1988b: 104–105). Kompositiopolku johtaa siis yksinkertaisimmista komponenteista lopulliseen kompositiorakenteeseen. Kompositiopolku voi vaihdella, ja tämä saattaa heijastua ilmauksen fonologiseen rakenteeseen mm. siinä, mikä on elementtien järjestys ja millaisiksi fonologisiksi fraaseiksi ilmaus jakautuu.

Kuvio 7 muistuttaa lausekerakennekielioppien puukuvaimia. Erona on kuitenkin se, että esimerkkilauseita ei ole »derivoitu» käyttämällä toisinkirjoitussääntöjen kaltaisia mekanismeja. Sen sijaan kompositiorakenne rakentuu pala palalta komponentteina olevien entiteettien valenssiominaisuuksien perusteella – ja vastaavasti jakautuu ylhäältä alas kuljettaessa yhä pienemmiksi komponenteiksi.

3. Kvasipredikaatti ja sijapredikaatti

3.1. Kvasipredikaatti kognitiivisen kieliopin näkökulmasta

On aika palata kvasipredikaatin käsitteeseen ja laajemminkin siihen kuvaukseen, jonka Siro antaa paikallissijojen syntaktisesta käyttäytymisestä. Siron tekemä ero kvasipredikaatteihin ja muihin funktionaaleihin on tuonut ryhtiä suomen kielen paikallissijojen kuvaukseen. Tämä ero on puhtaasti syntaktinen ja perustuu formaalisiin kriteereihin. Kun lähtökohdaksi otetaan kognitiivisen kieliopin symboliset yksiköt, raja kvasipredikaattien ja muiden funktionaalien välillä ei kuitenkaan osoittaudu kovin jyrkäksi.

Siron lauseopin ja kognitiivisen kieliopin näkemys vastaavat toisiaan siinä, että kumpikin esittää sijat (sekä pre- ja postpositiot) relaatioina: Siro kvasipredikaatteina ja muina funktionaaleina, kognitiivinen kielioppi atemporaalisina relaatioina, sijapredikaatteina. Ja kognitiivisen kieliopin tavoin myös Siro nojaa kuvauksessaan valenssin ja dependenssin käsitteisiin.

Dependenssisuhteet tosin määritellään aivan eri perustein. Palaan Siron (1964: 57–58) esimerkkiin *Poika tulee huoneeseen*. Siinä adverbiaali, johon on liittynyt funktionaalia edustava sijapäätte (*huoneeseen*), on autonominen ilmaus. Sen sijaan lauseen subjekti (*poika*) on dependentti. Vastaavasti lauseen predikaattiverbiin liittyy päätteitä ja tunnuksia, jotka osoittavat sen funktion. »Siksi voidaan sanoa, että predikaatti ei ole ainoastaan autonomi-

nen, vaan vieläpä independentti.» Olennaisesti pitemmälle ei Siro ole valenssin ajatustaan kehitellyt.

Kognitiivisessa kieliopissa taas dependentti on rakenne, joka presupponoi itselleen täydennyksen. Dependentti rakenne D on riippuvainen autonomisesta rakenteesta A siinä määrin, kuin A työstää jotakin D:n korosteista osarakennetta. Esimerkiksi lauseessa *Poika tulee huoneeseen* illatiivin päätte on dependentti rakenne ja sen kiintopistettä työstävä *huone* on autonominen. Vastaavasti *huoneeseen* on dependentti rakenne ja sen muuttujaa työstävä *poika tulee* autonominen. Saman periaatteen mukaan *tulee* edustaa dependenttiä rakennetta, sillä sen muuttujana on skemaattinen entiteetti, jota ilmauksen *poika* edustama autonominen predikaatti työstää.

Myöskään kognitiivisen kieliopin sijapredikaatit eivät ole identtisiä Siron kvasipredikaattien ja muiden funktionaalien kanssa. Kognitiivisessa kieliopissa *sijamuoto* edustaa symbolisen yksikön fonologista napaa. Semanttisena napana on predikaatti, joka hahmottaa johonkin kehykseen muuttujan ja kiintopisteen välisen statiivisen (atemporaalisen) relaation. Sijapredikaattiin sisältyy neljänlaista informaatiota. Se koskee (1) predikaatin kehystä, (2) itse relaatiota ja relaation yhdistämiä (3) muuttujaa ja (4) kiintopistettä. Muuttuja ja kiintopiste sisältyvät predikaatin hahmoon skemaattisina entiteetteinä, jotka muodostavat elaboraatiopohjan niitä spesifioiville ilmauksille.

Jotkut sijapredikaatit sallivat kiintopistekseen prosessin (*Lakkasimme puhumasta*, *Syödessä tuli hiki*), mutta normaalisti kiintopisteenä on sijapäätteen ja P-position kantana oleva nominaalinen ilmaus (nominaalilauseke). Tältä osin Siron kuvaus on sama kuin kognitiivisen kieliopin mukainen. Olennainen ero on kuitenkin relaation muuttujan analyysissä. Kvasipredikaatin korrelaattina on aina nominaalinen ilmaus, joka siis edustaa oliota. Kognitiivinen kielioppi taas lähtee siitä, että muuttuja voi olla muukin entiteetti, esimerkiksi prosessuaalinen relaatio. Lauseessa *Poika tulee huoneeseen* kvasipredikaatin korrelaattina on *poika*. Kognitiivisen kieliopin käsittein sijapredikaatin muuttujaa edustaa siinä ilmauksen *poika tulee* esittämä prosessi. Kuvaus on periaatteiltaan sama kuin Alhoniemen olosijaisille paikannilmauksille esittämä (1.2): esimerkiksi lauseessa *Puuro kiehuu kattilassa* edustaa sijapredikaatin muuttujaa ilmauksen *puuro kiehuu* osoittama prosessi.

Tästä seuraa mm. se, että kvasipredikaatin nojalla on vaikea kuvata samalla tavalla adverbialina ja attribuuttina esiintyviä paikallissijailmauksia ja pitää ne lisäksi erossa toisistaan: molemmat »viittaavat» nominaalilausekkeeseen. Kognitiivisen kieliopin mukaisessa analyysissä ero perustuu muuttujan luonteeseen: hahmottaako se olion (*yhteys Helsingistä Turkuun*) vai prosessin (*Juna lähtee Helsingistä Turkuun*).¹⁷

¹⁷ Kun attribuutti ja pääsana esiintyvät vieretysten, ne voidaan kuvata lausekkeeksi. Kuvaus on kuitenkin riittämätön, sillä oletettu lauseke on helposti »lohkeava» (*Helsingistä Turkuun ei ole yhteyttä*). Ks. Yli-Vakkuri 1970, Hakulinen – Karlsson 1979: 120–122.

Myös Siron erottamille suunnan ja laadun dimensioille on vastineet sijapredikaatteja käyttävässä kuvauksessa. Suuntadimensiossa (olo-, ero-, tulosi- ja) on kysymys siitä, millaista skemaattista muodostelmaa sijapredikaatin muuttuja edustaa.

Sisäisten, ulkoisten ja yleisten paikallissijojen eron Siro kytkee laatu-dimensioon ja antaa sille semanttisen luonnehdinnan: kysymys on lokatiivisesta, habitiivisesta ja predikatiivisesta suhteesta. Morfologian ja semantiikan vastaavuus ei kuitenkaan ole näin suora, ja Siro on itsekin tietoinen sen summittaisuudesta. Alhoniemi (1975) on täydentänyt Siron kuvausta jakamalla habitiivisen suhteen kahtia habitiiviseksi ja kognitiiviseksi. Ja jos siirrytään kvasipredikaateista muihin funktionaaleihin, on helppo havaita, että esimerkiksi temporaalisia suhteita ilmaistaan sekä yleisillä että sisä- ja ulkopaikallissijoilla (*maanantaina, kesäkuussa, päivällä*).

Kognitiivisen kieliopin kuvauksessa nämä erot perustuvat osaksi siihen relaatioon, jonka sijapredikaatti hahmottaa muuttujan ja kiintopisteen välille: esimerkiksi sisäpaikallissija ilmaisee sekä INKLUUSIOTA (*Mies on kirkossa*) että KONTAKTIA (*Lamppu on katossa*). Toisaalta erottavana tekijänä on se kehys, johon tämä relaatio hahmotetaan. Temporaaliseen kehykseen hahmotettuja relaatioita ilmaistaan kaikilla sijasarjoilla, spatiaaliseen kehykseen hahmotettuja vain sisä- ja ulkopaikallissijoilla (yleisistä paikallissijoista tässä käytössä on vain joitakin yksikön asemassa olevia kivettyimiä: *kotona, ulkoa, rannemmaksi*). Possessiivista (habitiivista) suhdetta ilmaisevan sijapredikaatin kehyksenä on kompleksinen matriisi; tällaisen suhteen ilmaisimiksi ovat vakiintuneet ulkopaikallissijat. Osa/kokonaisuus -suhteen ja yleisemminkin kiinteän yhteenkuuluvuuden ilmaisimina tyypillisiä ovat – genetiivin ohella (*laatikon avain*) – sisäpaikallissijat (*Laatikkoon ei ole avainta*).

Eron Siron lauseopin ja kognitiivisen kieliopin kuvaustavan välillä voi pelkistää kahteen keskeiseen tekijään. Ensinnäkin Siron kvasipredikaatti esittää vain kahden nominaalisen ilmauksen välisen suhteen, ja tämä pakottaa tekemään eron kvasipredikaattien ja muiden funktionaalien välille. Kognitiivisessa kieliopissa sen sijaan sijapredikaatin muuttujana voi olla myös relationaalinen ilmaus. Ja toiseksi Siron kuvaus on syntaktinen (siitä huolimatta, että esimerkiksi jako lokatiiviseen, habitiiviseen ja predikatiiviseen suhteeseen on luonteeltaan semanttinen). Kognitiivinen kielioppi käsittelee symbolisia rakenteita, joilla on sekä fonologinen että semanttinen napa. Tämä edellyttää paljon yksityiskohtaisempaa semanttista analyysiä. Näistä kahdesta tekijästä seuraa myös se, että kvasipredikaatin ja muun funktionaalin kaltaista jakoa ei kognitiivisessa kieliopissa tehdä. Eronteon taustana olevat ilmiöt jäsentyvät siinä toisin.

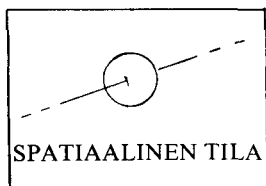
3.2. Sijapredikaatit

Nimitän sekä sijamuotojen että post- ja prepositioiden (eli P-positioiden) ilmaisemia predikaatteja yhteisesti sijapredikaateiksi. Olen esittänyt jo pääpiirteissään ne periaatteet, joiden mukaan kognitiivinen kielioppi kuvaa symbolisia yksikköjä ja niiden oikeuttamia kielellisiä ilmauksia. Osoitan tässä yksinkertaisten esimerkkien avulla, miten sijapredikaatit ja niitä työstävät ilmaukset kuvataan. Käytän esimerkkeinä kahta ilmausta, joissa sijapredikaattia edustaa postpositio *läpi*:

11. a. tie metsän läpi
- b. Mies juoksee metsän läpi.

Yhteistä molemmille esimerkeille on postpositio *läpi*. Siihen liittyy genetiiviattribuuttina *metsän*; näin syntyvää konstruktiota voi kutsua postpositiolausekkeeksi tai perinteisemmin adverbiaalilausekkeeksi. Lausekkeen pääasana on *läpi*. Esimerkissä 11a tämä lauseke on substantiivin *tie* jälkiattribuuttina ja lauseessa 11b verbiin *juoksee* liittyneenä adverbiaalina. Tämä syntaktinen kuvaus on pääpiirteissään perinteisen kieliopin mukainen. Kognitiivisen kieliopin termin esimerkki 11a hahmottaa olion ja esimerkki 11b prosessin.

Kuvio 8 luonnehtii P-position *läpi* merkitystä näissä esimerkeissä. Kuvion kehys symbolisoi spatiaalista tilaa, johon ilmausten esittämä olio ja asiain-tila sijoittuvat. Ympyrä edustaa postposition »objektina» olevaa oliota, jota esimerkeissä ilmaisee genetiiviattribuutti *metsän*. Tämä olio voi olla joko kaksi- tai kolmiulotteinen. Postposition »subjektia» vastaa esimerkissä 11a olio, jota ilmaisee *tie*, ja esimerkissä 11b prosessi, jonka ilmaisee *mies juoksee*. Tässä hahmotuksessa *tie* on yksiulotteinen olio, sillä olennainen on vain sen pituusdimensio. Vastaavasti prosessi *mies juoksee* piirtää radan, joka on samalla tavoin yksiulotteinen. Merkitsen tämän kuvioon viivalla. Kyseisen yksiulotteisen olion tai radan alku- ja päätepiste ovat spesifioimattomia, minkä osoittamiseksi viiva on piirretty molemmista päistään katkonaiseksi.

KUVIO 8. [LÄPI]

P-positio *läpi* on kielen yksikkö, jossa fonologinen muoto [läpi] on liittynyt predikaattiin [LÄPI]. Perinteisempää notaatiota mukailleen kuvion 8 sisältämä informaatio voidaan esittää toisinkin. Kuvaukseen on spesifioitava predikaatista [LÄPI] ensinnäkin se kehys, johon predikaatti hahmottaa P-position »subjektin» ja »objektin» välisen relaation. Kehyksenä on tässä tapauksessa kolmiulotteinen fysikaalinen avaruus (spatiaalinen tila). P-position »objekti» edustaa sijapredikaatin kiintopistettä ja sen »subjekti» sijapredikaatin muuttujaa. Ne ovat predikaatissa [LÄPI] relaatiossa, josta voi käyttää nimitystä INKLUUSIO: toisin kuin esimerkiksi predikaatissa [OHI] muuttuja leikkaa kiintopisteen, joten niiden lokaatiot spatiaalisessa tilassa eivät ole erillään toisistaan. INKLUUSIO ON PARTIAALINEN, sillä muuttujan lokaatio ei ole kokonaan yhteneväinen kiintopisteen lokaation kanssa eikä myöskään kiintopisteen lokaatio muuttujan lokaation kanssa.

Kaikki sijapäätteiden ja P-positioiden edustamat predikaatit voidaan näiden periaatteiden mukaan kuvata seuraavasti:

SIJAPREDIKAATTI = KEHYS + RELAATIO(MUUTTUJA, KIINTOPISTE)

Kuvaus on kuitenkin epätäydellinen, sillä predikaattiin sisältyy myös muuttujaa ja kiintopistettä koskevaa informaatiota. Niin kuin kuvio 8 osoittaa, predikaatin [LÄPI] muuttujalta vaaditaan ulottuvuus yhdessä dimensiossa; tällaisen muuttujan nimitykseksi sopii VÄYLÄ. Tässä tapauksessa VÄYLÄ on AVOIN, sillä se on rajaamaton, ts. sen kumpaakaan ääripäätä ei ole spesifioitu.

Kiintopisteenä on predikaatissa [LÄPI] oltava sellainen olio, jolla on ulottuvuus joko kahdessa tai kolmessa dimensiossa. Sen perusteella [LÄPI] jakautuu kahdeksi spesifisemmäksi alapredikaatiksi: toisen kiintopisteenä on kaksiulotteinen PINTA ja toisen kolmiulotteinen SÄILIÖ. Predikaattiin [LÄPI] sisältyvä informaatio voidaan tällöin esittää kuviota 8 vastaavasti:

kehys:	spatiaalinen tila
hahmo: ralaatio:	PARTIAALINEN INKLUUSIO
kiintopiste:	PINTA ~ SÄILIÖ
muuttuja:	AVOIN VÄYLÄ

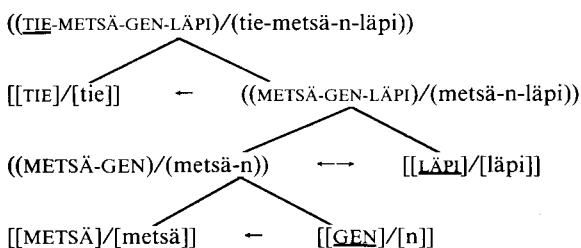
Käytän kuitenkin tällaisen notaation asemesta kuvion 8 mukaista: se on havainnollisempi ja korostaa predikaatin kokonaisuutta eikä sen erillisiä ominaisuuksia.

Predikaatti [LÄPI] on siis kaksipaikkainen relaatio, jolla on kaksi argumenttia: kiintopiste ja muuttuja. Voisi katsoa, että predikaatissa [LÄPI] on kaksi »aukkoa», joihin kiintopistettä ja muuttujaa edustavat elementit sopivat. Tällainen metafora on kuitenkin harhaanjohtava. Kysymys ei nimittäin ole aukoista vaan informaatiota sisältävistä muodostelmista. Kiintopistettä

Paikallissijat ja suhdesääntö: kognitiivisen kieliopin näkökulma

esittävään skemaattiseen muodostelmaan sisältyy tieto siitä, että se on PINTA tai SÄILIÖ, ja muuttujaa esittävään skemaattiseen muodostelmaan tieto siitä, että se on AVOIN VÄYLÄ. Vain sellaiset entiteetit, jotka täyttävät nämä ehdot, ovat täysin oikeutettuja predikaatin [LÄPI] kiintopisteeksi ja muuttujaksi.¹⁸ Sivuutan toistaiseksi tämän kysymyksen ja keskityn esimerkkien 11a-b kompositioonaaliseen rakenteeseen.

Kognitiivisen kieliopin periaatteiden mukaisesti kompositiorakenne *tie metsän läpi* analysoidaan grammaattisen valenssin käsittein kuvion 9 osoittamalla tavalla.

KUVIO 9. Kompositiorakenne *tie metsän läpi*

Toisin kuin edellä kuviossa 7 olen merkinnyt kompositiorakennetta esittävään kuvaukseen näkyviin symbolisista yksiköistä sekä semanttisen että fonologisen rakenteen.

Genetiivin päätte [n] edustaa predikaattia [GEN], joka hahmottaa kaksi-paikkaisen relaation. [METSÄ] ja [GEN] yhdistyvät kompositiorakenteeksi (METSÄ-GEN). Siinä autonominen predikaatti [METSÄ] työstää dependenttiin predikaattiin [GEN] sisältyvää osarakennetta; tämä osarakenne on predikaatin hahmottaman relaation kiintopisteenä, ja sitä edustaa skemaattinen olio. Näin syntyvän kompositiorakenteen hahmon määrääjänä on relationaalinen predikaatti, ja siten myös (METSÄ-GEN) on hahmoltaan relaatio. Samalla tavalla yhdistyvät myös näitä semanttisia yksiköitä vastaavat fonologiset yksiköt kompositiorakenteeksi (metsä-n).

Seuraavassa vaiheessa yhdistyvät rakenteet (METSÄ-GEN) ja [LÄPI]. Molemmat hahmottavat relaation, joten kompositiorakenne (METSÄ-GEN-LÄPI) on sekin tietysti relaatio. Tällaisissa tapauksissa kysymys hahmon määräy-

¹⁸ Käytännössä nämä dependenttiin predikaattiin sisältyvät muodostelmat, jotka osoittavat skemaattisia entiteettejä, täyttävät muun ohessa saman tehtävän, johon generatiivinen kielioppi kehitti valintarajoitukset.

tymisestä voitaisiin sivuuttaa; olen kuitenkin merkinnyt kuviossa hahmon määräytyväksi sijapredikaatin enkä sen kiintopisteen mukaan.¹⁹

Viimeisessä vaiheessa yhdistyvät komponentit [TIE] ja (METSÄ-GEN-LÄPI). Edellinen on autonominen ja jälkimmäinen dependentti, sillä siihen kuuluu muuttujaa esittävä skemaattinen muodostelma, joka hahmottaa AVOIMEN VÄYLÄN. Predikaatin [TIE] hahmottamalla oliolla on merkittävä ulottuvuus yhdessä dimensiossa, joten se sopii VÄYLÄN toteutumaksi. Syntyvän kompositiorakenteen hahmon määrää predikaatti [TIE], ja siksi myös (TIE-METSÄ-GEN-LÄPI) esittää oliota. Syntaktisesti oliota vastaa aina nominaalilauseke, ja sen mukaisesti kompositiorakenne *tie metsän läpi* onkin NP.

Esimerkki 11b saadaan kuvatuksi samalla tavoin. Erona on vain se, että siinä predikaatin [LÄPI] muuttujana on rakenne (MIES-JUOKSEE), joka hahmottaa prosessin. Siten myös kompositiorakenne *Mies juoksee metsän läpi* esittää prosessia, jonka syntaktisena vastineena on lause. Tämä prosessi on AVOIMEN VÄYLÄN oikeutettu toteutuma, sillä prosessin kuluessa sen muuttuja [MIES] piirtää liikeradan, jolla on merkittävä yksidimensioinen ulottuvuus.

Monet P-positiot esiintyvät myös adverbeina. Tällainen adverbi eroaa vastaavasta P-positiosta siinä, että se jättää relaation kiintopisteen spesifioimatta.

12. a. Hormi laskee kipinät läpi.
- b. Laitahyökkääjä pääsi läpi.
- c. Mies löydettiin rinta läpi ammuttuna.

Sekä adverbina että P-positiona *läpi* edustaa predikaattia, jota voi luonnehtia »transitiiviseksi»: predikaatin hahmottamaan relaatioon kuuluu kiintopiste, jota muuttuja leikkaa. Erona postpositioesimerkeissä (11) ja adverbi-esimerkeissä (12) on vain se, että kiintopiste on jäänyt jälkimmäisissä spesifioimatta. Konteksti kuitenkin täydentää sen: lauseessa 12a kiintopisteenä on *hormi* ja lauseessa 12c *rinta*; lauseessa 12b kiintopisteeksi on pääteltävä vastustavan joukkueen puolustus. Kognitiivinen kielioppi ei tee eroa semantiikan ja pragmatiikan välillä, ja sen mukaisesti täydentävä informaatio, johon »pragmaattinen päättely» nojaa, on peräisin kokonaispredikaatioon kuuluvien predikaattien hahmosta tai kehyksestä.

Kysymys on näissäkin tapauksissa samasta symbolisesta yksiköstä kuin esimerkeissä 11a-b. Siinä predikaatin hahmoon kuuluu skemaattinen kiinto-

¹⁹ Hahmon määrääjä katsotaan kompositiorakenteen pääjäseneksi. Kun hahmon määrääjänä on autonominen komponentti, voidaan puhua pääjäsen/määrite -suhteesta (esim. *metsän puut*, *tie metsään*). Kanonisessa valenssisuhteessa hahmon määrääjänä on dependentti rakenne, ja tällöin kyseessä on pääjäsen/komplementti -suhde (*poika juoksee*, *metsän läpi*). Ilmiö on kuitenkin monisyisempi; ks. edeltä 2.6 ja Langacker 1987a: 288–292 ja 1988b.

piste. Kun ilmaus spesifioi sen, *läpi* esiintyy P-positiona, mutta jos se jää spesifioimatta, *läpi* on perinteisesti katsottu adverbiksi.

Sijapäätteet ovat luonteeltaan samanlaisia relationaalisia predikaatteja kuin P-positiot. Niiden yhteydessä relaation kiintopiste on kuitenkin aina spesifioitu. Syynä on tietenkin se, että sijapäätteet ovat sidonnaisia morfeemeja. Ero johtuu siis samasta syystä, jonka takia Siro (1964: 27) jakoi kvasi-predikaatit kahtia sidonnaisiksi sijapäätteiksi ja vapaiksi P-positioiksi.

4. Paikallissijat ja valenssisuhde

4.1. Suuntadimensio

Vaikka paikallissijojen päätteet ovat pitkälle fuusioituneita, niistä on yhä vielä tunnistettavissa kaksi alkuaan erillistä osaa. Selvimpänä tämä näkyy erosijoissa (*s+ta* ja *l+ta*). Nämä ainekset edustavat Siron esittämiä laadun (*s, l*) ja suunnan (*ta*) dimensioita.

Suuntadimension Siro jakaa kolmia ero-, olo- ja tulosijaisuuteen. Kognitiivisen kieliopin termin suuntadimensiossa on kysymys siitä, millä tavoin sijapredikaatti spesifioi hahmottamansa relaation muuttujan. Tämä systemaattinen kolmijako on tunnetusti suomalais-ugrialaisten kielten vanha ominaisuus ja erottaa ne mm. indoeurooppalaisista kielistä. Neljäntenä tyyppinä suuntaisuuteen kuuluu erityisesti P-positioissa (pro)latiivisuus – *ali(tse)*, *taitse*, *ohi(tse)* – joka esiintyy perifeerisenä myös sijataivutuksessa (*maitse*, *puhelimitse*, *lentoteitse* jne.).²⁰

Olosijaisissa predikaateissa muuttuja on maksimaalisen skemaattinen. Niissä ei siis ole erityisiä muuttujaa koskevia spesifikaatioita. Voidaan katsoa, että sitä predikaatin hahmossa edustava muodostelma on – Hawkinsin (1984: 90) termillä ilmaistuna – INDET(ERMINATIIVINEN). Suuntasijojen yhteydessä muuttujana on VÄYLÄ. Prolatiivisten (ja latiivisten) P-positioiden VÄYLÄ on AVOIN. Ero- ja tulosijojen yhteydessä VÄYLÄ on toisesta päästään rajattu. Lisäksi se on suuntainen; rajausta koskee joko sen alku- tai loppupäättä. Tämän mukaisesti erosijan muuttujana on LÄHDEVÄYLÄ ja tulosijan muuttujana KOHDEVÄYLÄ.²¹ Seuraavissa esimerkkisarjoissa kustakin

²⁰ Niin kuin Alhoniemi (1988) huomauttaa, prolatiivinen *-(i)tse* on käytöltään erittäin läheinen latiiviselle *i*-suffiksille ja kenties sen pohjalta kehittynekin.

²¹ Erityyppisten VÄYLIEN nimitykset on – eri käyttöön – vakiinnuttanut Nikanne (1987) Jackendoffin konseptuaaliseen semantiikkaan pohjautuvassa kuvauksessaan. Sinänsä Jackendoffin (1983) – samoin kuin Keenanin (1987: 177–181) – analyysi poikkeaa jyrkästi kognitiivisen kieliopin mukaisesta ja vastaa olennaisilta osin Siron esittämää; kysymys on aina teeman liikkeestä tai sijainnista. Teemana on subjektin tai objektin esittäjä entiteetti; joskus se voi olla myös verbiin inkorporoitu.

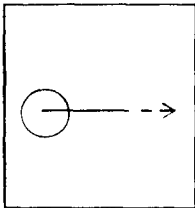
postpositiosta ja sijapäätteestä on erotettu »kantana» oleva alkuosa ja loppuosa, joka vastaa sijapredikaatin muuttujaa koskevaa spesifikaatiota:

	ilmaus			muuttuja
A. erosija	ede+stä	taka+a	-s+ta	LÄHDEVÄYLÄ
B. tulosija:	ete+en	taa+kse	-h+Vn	KOHDEVÄYLÄ
C. olosija:	ede+ssä	taka+na	-s+sa	INDET
D. (pro)latiivi:	ed+itse	ta+itse	(kautta)	AVOIN VÄYLÄ

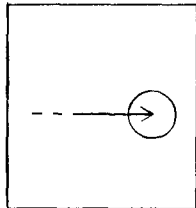
Näyte kunkin esimerkkinä olevan P-position ja sijamuodon käytöstä havainnollistaa sitä, minkätyyppiset prosessit sopivat missäkin tapauksessa spesifioimaan sijapredikaatin muuttujaa; kursivoin muuttujaa edustavan ilmauksen:

- A. *Mies nousi pöydän edestä ~ pöydän takaa ~ pöydästä.*
- B. *Radion eteen ~ radion taakse ~ radioon on kertynyt pölyä.*
- C. *Auton edessä ~ auton takana ~ autossa juoksenteleä hiiriä.*
- D. *Polku menee saunan editse ~ saunan taitse ~ saunan kautta.*

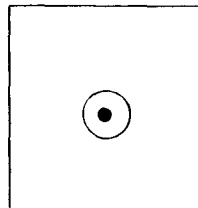
Kun kiintopistettä koskevat spesifikaatiot sivuutetaan, sisäpaikallissijojen edustamat predikaatit voidaan esittää kuvioiden 10–12 tavoin. Merkitsen kiintopisteen ympyrällä ja olosijan INDETERMINATIIVISEN muuttujan pisteellä. Suuntasijojen VÄYLÄÄ edustaa nuoli; koska VÄYLÄ on rajattu vain toisesta päästään, nuolen toinen pää on vastaavasti piirretty katkoviivalla.

KUVIO 10. [ELAT]

KUVIO 11. [ILLAT]

KUVIO 12. [INESS]

Olosijojen edustamat predikaatit jättävät muuttujana olevan entiteetin vaille spesifikaatioita, ja siksi ne ovat käytöltään väljimpiä. Tästä seuraa, että Si-ron »muutosverbit» sopivat yleisesti sekä olo- että ero- ja tulosijojen yhteyteen (13). Sen sijaan »oloverbien» liittyminen muutossijoihin ei ole yhtä rajoituksetonta, ja tällöin ne tulkitaan usein toisin kuin olosijan yhteydessä: esim. predikaation hahmottama prosessi voi olla imperfektiivisen (14a) sijasta perfektiivinen (14b); siinä muuttujana oleva olio piirtää radan, joka sopii

työstämään skemaattista VÄYLÄÄ (muutossijan edustaman sijapredikaatin muuttujaa). Kysymys ei suinkaan aina ole konkreettisesta liikkeestä spatiaalisessa tilassa, ja prosessin luonteesta riippuen rata voi siten olla hyvinkin abstraktinen (14b).

13. a. Joku kävelee keittiössä.
b. Hän matkustelee nojatuolissaan kaukomaille.
14. a. Poika nukkui istuallaan.
b. Poika nukkui istualleen.

Olosijassa muuttujana on siis entiteetti, jolla ei ole predikaatin hahmottaman relaation kannalta merkittäviä ulottuvuuksia (*Matti istuu tuolilla, Toukka ryömi kolossaan*). Erosijassa muuttujana on LÄHDEVÄYLÄ, ts. alkupäästään rajattu suuntainen VÄYLÄ (*Matti nousi tuolilta, Toukka ryömi kolossaan*). Tulosijan muuttujana on KOHDEVÄYLÄ; sekin on suuntainen VÄYLÄ, mutta se on rajattu loppupäästään (*Matti istahti tuolille, Toukka ryömi koloonsa*). Tämä sijapredikaatin hahmoon sisältyvä skemaattinen VÄYLÄ toimii elaboraatiopohjana sitä spesifioivalle predikaatille. Äskeitä esimerkeissä VÄYLÄÄ vastaa liikerata, jonka verbin ilmaiseman prosessin muuttuja (*Matti, toukka*) piirtää prosessin kuluessa.

4.2. Laatudimensio

Kielen symbolisille yksiköille luonteenomaiseen tapaan sijapäätteet ovat polyseemisiä. Polysemian aste korreloi yksikön käyttötaajuuden kanssa; Zipf (1949: 27–31) koetti jopa muotoilla tämän korrelaation yleiseksi laiksi: sanan kontekstuaalisten merkitysten lukumäärä vastaa keskimäärin sen esiintymistäajuuden neliöjuurta. Tätä taustaa vasten on odotuksenmukaista, että polysemia on erityisen vahvaa juuri sijapäätteissä, siksi taajaan esiintyviä ne ovat.

Sijapäätteelle ei ole esitettävissä yhtä ainoaa perusmerkitystä, joka kattaisi kaikki sen kontekstuaaliset merkitysvariantit. Tällainen merkitys olisi abstraktisuudessaan lähes sisällötön, eikä se olisi edes distinktiivinen. Jos esimerkiksi tulosijan katsottaisiin ilmaisevan 'kohdetta', lankeaisivat translatiivi, illatiivi ja allatiivi yhteen. Tämäntyyppinen kuvaus häivyttäisi näkyvistä Siron toteaman laatudimension.

Vaihtoehtoisesti voidaan katsoa, että sijapäätteet ovat aidosti polyseemisiä: niissä sama muoto edustaa useita toisistaan eroavia predikaatteja. Näiden predikaattien joukko ei kuitenkaan ole mielivaltainen, ja sitä voikin luonnehtia »merkityserheeksi». Toisin sanoen polyseemisen yksikön – tässä sijapäätteen – eri merkitykset muodostavat kategorian, jonka jäsenet liit-

tyvät toisiinsa Wittgensteinin (1981) perheyhtäläisyyksien nojalla (esim. Hawkins 1984, Lakoff 1987).

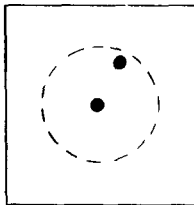
Jo spatiaalisessa käytössäänkin jokainen sisä- ja ulkopaikallissija edustaa ainakin kahta erilaista peruspredikaattia. (Vaikka jokaiseen »peruspredikaattiin» liittyy sen hahmoa ja kehystä koskevia spesifikaatioita, ne ovat hyvin skemaattisia; tällaiset predikaatit jakautuvatkin edelleen skemaattisuus/spesifisyys -hierarkiassa yhä täsmällisemmiksi alapredikaateiksi.) Erot perustuvat sekä predikaatin hahmottamaan relaatioon että sen kiintopisteen ominaisuuksiin. Neljä esimerkkiä riittää niiden tarkasteluun; merkintä SP osoittaa, että predikaatin kehystenä on spatiaalinen tila, ja alaindeksin numero erottaa eri predikaatit toisistaan.

15. a. [INESS_{SP1}]: Pullossa on jäätä.
- b. [INESS_{SP2}]: Pullossa on etiketti.
16. a. [ADESS_{SP1}]: Pojat ovat saunalla.
- b. [ADESS_{SP2}]: Lamppu on pöydällä.

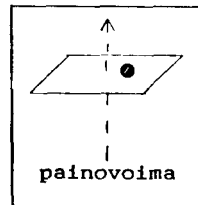
Predikaatin [INESS_{SP1}] kiintopisteenä on kolmiulotteinen SÄILIÖ ja relaationa muuttujan ja kiintopisteen INKLUUSIO. Esimerkin 15b sijapredikaatissa relaationa on muuttujan KONTAKTI kiintopisteenä olevaan kaksiulotteiseen PINTAAN. Pullo on kolmiulotteinen esine, jolla on korostein ulkopinta. Sen vuoksi predikaatti [PULLO] sopii spesifioimaan sekä predikaattien [INESS_{SP1}] että [INESS_{SP2}] skemaattista kiintopistettä (ja vastaavasti lauseet 15a-b ovat molemmat tältä osin kaksitulkitaisia siitä huolimatta, että kummassakin eri predikaatin mukainen tulkinta nousee selvästi etualalle).

Adessiivin edustamat predikaatit ovat astetta mutkikkaampia. Predikaatin [ADESS_{SP1}] kiintopiste on ulottuvuuksiltaan spesifioimaton, joten siitä voi käyttää luonnehdintaa INDET(ERMINATIIVINEN). Predikaation kannalta olennainen on tämän kiintopisteen lisäksi sen välitön ympäristö; nimitän sitä vaikutuspiiriksi. Muuttuja sijoittuu tähän vaikutuspiiriin, ja sen mukaisesti muuttujan relaatiota kiintopisteeseen voi kutsua ASSOSIAATIOKSI.

Kuvio 13 esittää predikaattia [ADESS_{SP1}]. Sekä muuttujan että kiintopis-

KUVIO 13. [ADESS_{SP1}]

KUVIO 14. [ADESS_{SP2}]

teen spesifikaationa on siinä INDET; kiintopisteen vaikutuspiiriä esittää katkoviivoin merkitty ympyrä.

Esimerkissä 16b adessiivin pääte edustaa predikaattia, jonka kiintopisteenä on PINTA (kuvio 14). Predikaatin kehys on edellisiä kompleksisempi, sillä siihen kuuluu keskeinen suuntadimensio ylä/ala (joka viime kädessä määräytyy painovoiman lähteen mukaisesti; ks. Hawkins 1984); PINTA on suuntautunut tämän dimension suhteen. Relaatina on tässäkin KONTAKTI, mutta erona predikaattiin [INESS_{SP2}] on se, että KONTAKTI sijoittuu suuntaisessa spatiaalisessa tilassa kiintopisteenä olevan olion yläpinnalle.

Kuvioiden 13–14 mukainen esitys on yhteneväinen sen kanssa, mitä Siro (1964: 37) toteaa »lokatiivisista ulkoisista paikallissijoista»: niitä käytetään, jos halutaan osoittaa jonkin lähellä tai jonkin päällä oloa.

Predikaatin [ADESS_{SP1}] kiintopisteenä olevaa elaboraatiopohjaa sopivat työstämään vain sellaiset oliot, joilla on riittävän korosteinen vaikutuspiiri (ilmausten hyväksyttävyyden on tietenkin asteittaista): *Hän kävi taululla ~ jääkaapilla* : ?*Hän kävi radiolla ~ jalkalampulla* : ??*Hän kävi eteisellä ~ kahvilalla*. Vastaavasti sellaisella oliolla, joka vastaa täysin oikeutettuna toteutuma predikaatin [ADESS_{SP2}] kiintopisteenä olevaa skemaattista oliota, on oltava kyllin korosteinen yläpinta: *Se on tuolilla ~ lautasella* : ?*Se on radiolla ~ lampulla*.

Pääsyynä sijapäätteiden polysemiaan on niiden edustamien predikaattien kehys eikä hahmo. Predikaatin muuttuja on yleensä vakio. Olosijoissa tämä on luonnollista, koska niissä muuttujana on pelkkä INDET; ts. predikaatti ei aseta muuttujalle erityisiä rajoituksia. Tulosijoissa muuttujana on KOHDEVÄYLÄ ja erosijoissa LÄHDEVÄYLÄ. Kuitenkin elatiivin ja monien erosi- jaisten P-positioiden yhteydessä muuttujana oleva VÄYLÄ voi olla myös AVOIN. Tämän mukaisesti spatiaalisesti käytettynä elatiivin pääte voi edustaa kolmea eri peruspredikaattia:

17. a. Väki poistui kirkosta.
- b. Maali lohkeilee seinästä.
- c. Vanki pakeni ikkunasta.

Esimerkissä 17a sijapredikaattina on [ELAT_{SP1}]. Sen muuttujana on LÄHDEVÄYLÄ ja kiintopisteenä SÄILIÖ; niiden relaatina on (PARTIAALINEN) INKLUSIO: muuttujana olevan VÄYLÄN alkupää sijoittuu kiintopisteen sisään. Lauseessa 17b elatiivin pääte edustaa predikaattia [ELAT_{SP2}]. Siinä muuttuja on sama, mutta kiintopisteenä on PINTA ja relaatina muuttujan ja kiintopisteen (PARTIAALINEN) KONTAKTI. Esimerkki 17c poikkeaa toisista siinä, että sen elatiivi edustaa predikaattia [ELAT_{SP3}], jonka muuttujana oleva VÄYLÄ on AVOIN. Käytän sen kiintopistettä osoittavasta skemaattisesta muodostelmasta

nimitystä KANAVA; KANAVAN toteutumaksi sopii vain sellainen kolmiulotteinen entiteetti, joka sallii muuttujan esteettömän kulun. Siten lauseet *Laiva meni Saimaan kanavasta* ja *Hiiri karkasi lattianraosta* sopivat predikaatin [ELAT_{SP3}] toteutumiksi, mutta esimerkiksi lauseet *Auto ajoi tiestä* ja *Neula meni paperista* eivät sovi.

Yleensä myös hahmotettu relaatio säilyy vakiona saman sijapäänteen tai P-position edustamissa erilaisissa predikaateissa. Relaation täsmällinen luonne tietenkin vaihtelee siitä riippuen, millainen on predikaatin kehys. Mutta jos kehys pysyy samana, relaation muuttuminen tietää yleensä sitä, että sitä edustavan predikaatin lisäksi vaihtuu myös tuota predikaattia edustava ilmaus: puhuja valitsee toisen symbolisen yksikön.²² Esimerkiksi *-lla*, *-yllä* ja *-päällä* hahmottavat kaikki spatiaaliseen tilaan muuttujan ja kiintopisteen välisen vertikaalisen relaation. Niiden edustamat predikaatit [ADESS_{SP2}], [YLLÄ] ja [PÄÄLLÄ] ovat kuitenkin kaikki erilaisia. Adessiivin päänteen ilmaisemana relaationa on kuvion 13 esittämä KONTAKTI: muuttuja on kiintopisteen yläpinnan varassa. [YLLÄ] osoittaa relaation SEPARAATIOKSI, mutta [PÄÄLLÄ] jättää sen spesifioimatta; se on siis skemaattinen suhteessa kahteen muuhun predikaattiin.

Kiintopisteen ominaisuudet vaihtelevat sen mukaan, millainen on kulloisenkin predikaatin kehys. Kun kysymys on spatiaaliseen kehukseen hahmotetuista relaatioista, kiintopistettä edustavaa skemaattista oliota osoittavat spesifikaatiot koskevat ymmärrettävästi sen fysikaalisia ulottuvuuksia: muodostelmien SÄILIÖ, PINTA, KANAVA ja INDET erot pohjautuvat juuri tähän. Mutta kun predikaatti osoittaa temporaalista suhdetta ja sen kehysenä on kolmiulotteisen tilan asemesta yksiulotteiseksi käsitteistetty aika, myös kiintopisteen spesifikaatiot ovat toisenlaiset.²³ Ja tavallisesti hahmotetulla relaatiolla on ulottuvuuksia usealle kognitiiviselle alueelle; tällöin sijapredikaatin kehysenä on kompleksinen matriisi. Usein juuri kehysen erilaisuus erottaa saman sijamuodon edustamia predikaatteja ja lisää sija-

²² Tästä näkökulmasta sisäpaikallissijojen hahmottamat INKLUSIO ja KONTAKTI voidaan katsoa saman yleisemmän suhteen spesifikaatioiksi: KONTAKTI on INKLUSION minimitapaus (jossa kiintopisteenä on kolmiulotteisen SÄILIÖN asemesta kaksiulotteinen PINTA). Vastaavasti ulkopaikallissijojen hahmottaman ASSOSIAATION maksimitapaus on muuttujan KONTAKTI kiintopisteen yläpintaan. Näyttää siltä, että *s-* ja *l-*sijojen ero toistuu samansuuntaisena myös spatiaalisen käytön ulkopuolella: *s-*sijat osoittavat muuttujan ja kiintopisteen yhteyden »läheisemmäksi» kuin *l-*sijat. Yleisten paikallissijojen hahmottamana relaationa taas on – pelkistään luonnehdittuna – IDENTTISYYS (tai TOTAALINEN INKLUSIO).

²³ Muuttuja näyttää tällöinkin pysyvän hyvin vakiona predikaatin kehuksesta riippumatta. Kuitenkin esimerkiksi elatiiville on konventionaalistunut temporaalisessa kehyksessä käyttö, jossa sen muuttuja on INDET: *Aamuyöstä satoi* (vrt. *Olin siellä syyskuusta vuoden loppuun*).

päätteiden polysemiaa. Muutama *s* ja *l*-sijainen esimerkki riittää osoittamaan tätä vaihtelua:

18. a. Autossa on uudet jarrut.
b. Tuohesta ei tule takkia.
c. Professorista maalattiin muotokuva.
d. Poika itki ilosta.
e. Kansa nousi kapinaan.
f. Lentäjä pelastui onnettomuudesta.
19. a. Hakijalla on hyvät suositukset.
b. Lapset ovat iltapesulla.
c. Se jää meiltä tekemättä.
d. Tuskin se Paavolle kelpaa.
e. Ruis on oraalla.
f. Lentäjä pelastui onnettomuudelta.

Lauseiden 18–19 ilmaisemat prosessit eivät ole luonteeltaan spatiaalisia; spatiaalisuus on mukana enintään yhtenä kognitiivisena alueena kokonaispredikaation kehyksenä olevassa kompleksisessa matriisissa. Esimerkin 18a ilmaisema osa/kokonaisuus -relaatio ilmaisee erottamatonta omistusta; lauseen 19a esittämä possessiivisuus taas on löyhempää. Vastaavasti lause 18f implikoi lentäjän todella olleen onnettomuudessa, mutta lauseesta 19f tämä implikaatio puuttuu.²⁴ Ilmeistä on, ettei *s*- ja *l*-sijojen käyttö ole tältä osin sattumanvaraista: edelliset osoittavat muuttujan ja kiintopisteen läheisempää yhteyttä kuin jälkimmäiset. Ero on selvästi samansuuntainen kuin näiden sijasarjojen spatiaalisesta käytöstä todettu oppositio INKLUUSIO : ASSOSIAATIO.

Spatiaalista käyttöä voi pitää ainakin *s*-sijoissa paitsi kognitiivisesti myös historiallisesti primaarisena. Siitä huolimatta paikallissijat eivät ilmaise yksinomaan »paikallisuutta»: ne ovat konventionaalistuneet osoittamaan myös temporaalisia, possessiivisiä, »materiaalisia» (18b), »representationaalisia» (18c), kausaalisia (18d), »sirkumstantiaalisia» (18e) ym. suhteita. Tällaista käyttöä voi – edelleen historiallisesta näkökulmasta katsottuna – kenties pitää alkujaan metaforisena. Ei-spatiaalisia relaatioita hahmottavilla sijapredikaateilla on kuitenkin nykykielessä vakiintuneen yksikön asema.

Vaikka sijapäätteiden edustamat spatiaaliset predikaatit olisivatkin historiallisesti primaarisia, ne eivät ole sellaisia »perusmerkityksiä» tai »ydinmerkityksiä», joiden kontekstuaalisiksi varianteiksi muita käyttötapoja edustavat predikaatit voitaisiin katsoa. Sijapäätteen tai P-position edustamat pre-

²⁴ Lauseen 19f esittämä asiointila voitaisiin luontevammin ilmaista verbien *säästy* tai *varjeltui* avulla. Syynä on se, että [PELASTUA] hahmottaa hieman erilaisen prosessin kuin [SÄÄSTYÄ] ja [VARJELTUA]. Jälkimmäisissä muuttujana oleva olio (lauseessa sitä edustaa subjekti) ei joudu kosketuksiin kiintopisteenä olevan entiteetin kanssa – relaationa on pikemmin ASSOSIAATIO kuin INKLUUSIO. Kuitenkin myös verbillä *pelastua* on tällaista käyttöä: *pelastua tuholta, häviöltä*.

dikaatit muodostavat »merkityskerheen»; vaikka siihen kuuluvia predikaatteja ei voida redukoida yhdeksi prototyypiksi tai abstraktiseksi ydinmerkitykseksi, ne eivät myöskään ole sattumanvarainen kokoelma. Sijapäätteen käyttöä ei voida ennustaa yhden perusmerkityksen nojalla, mutta eri käytöt eivät silti ole mielivaltaisia. Polyseemisen yksikön edustamat predikaatit liittyvät toisiinsa perheyhtäläisyyksien nojalla, ja ne ovat tässä suhteessa yleensä enemmän tai vähemmän motivoituja.²⁵

Motivoituneisuudesta ei suinkaan seuraa, että sijapäätteen käyttö olisi jännöksettömästi kuvattavissa muutaman distinktiivisen piirteen avulla. Esimerkiksi *s*- ja *l*-sijojen *oppositio* INKLUUSIO : ASSOSIAATIO ei riitä edes niiden ilmaisemien spatiaalisten suhteiden esittämiseen. Jos kiintopisteenä on geopoliittinen alue (ja kolmiulotteinen spatiaalinen tila on vastaavasti vain yksi osa predikaation kehyksenä olevaa kompleksista matriisia), ei esimerkiksi *oppositiota Kemissä : Lemillä* voida suoraan ennustaa. Mutta kognitiivinen kielioppi onkin kielen yksikköjen jäsentynyt varasto, ja kielen yksikköjä taas on eritasoisia. Monilla sijamuotoisilla ilmauksilla on kielessä yksikön asema, eikä tämä koske vain sellaisia kivettyymiä kuin *ulkona*, *vuonna*, *ylhäällä* jne. Niissä sijapredikaatin kiintopisteenä oleva olio on spesifioitu pysyvästi. Ne ovat konventionaalistumia, jotka kielenpuhujat joutuu oppimaan erikseen, ja tällaisia konventionaalisia yksikköjä ovat myös monien paikannimien taivutusmuodot.

Vastaavasti erottamatonta omistusta ilmaistaan *s*-sijojen avulla (18a). Mutta kun sijapredikaatti spesifioi kiintopisteen eläväksi olennoksi, sitä vastaavana ilmauksena on *l*-sija: *Pekalla on siniset silmät; Koiralta on jalka poikki* mutta *Kukasta on varsi poikki*. Lauseet *Kukalta on varsi poikki* ja *Pöydältä on jalka poikki* eivät ole adessiivin edustaman sijapredikaatin täysin oikeutettuja toteutumia, vaikka puhujan kannalta voikin joskus olla tarkoituksenmukaista käyttää tällaisia ilmauksia. Ne edustavat sijapredikaatin laajentunutta, metaforista käyttöä, joka personifioi elottomat olennot. Tällekin *s*- ja *l*-sijojen erolle lienee osoitettavissa motivaatio näiden sijojen muiden käyttötapojen pohjalta, mutta sitä ei silti voida suoraan ennustaa esimerkiksi sijamuotojen spatiaalisesta käytöstä lähtemällä. Kysymys on eri predikaateista, kieleen konventionaalistuneista yksiköistä.

Laatudimensio osoittautuu siis suuntadimensiota paljon moninaisemmaksi, sillä se kytkeytyy relaation kiintopisteeseen ja sitä kautta sen kehykseen. Siron tekemä kolmijako predikaatiiviseen, lokatiiviseen ja habitiiviseen suhteeseen esittääkin sen vahvasti pelkistettynä. Paljolti samalta pohjalta lähtee esimerkiksi analyysi, jonka Jackendoff (1983) on kehittänyt konseptuaalis-

²⁵ Motivaatiosta ja polysemiasta tarkemmin esim. Hawkins 1984, Lakoff 1987.

Paikallissijat ja suhdesääntö: kognitiivisen kieliopin näkökulma

sa semantiikassaan; hänen vastineensa laatudimensiolle on semanttinen kenttä. Siron kolmea dimensiota vastaavat Jackendoffilla identifioiva, spatioaalinen ja possessiivinen kenttä; muita semanttisia kenttiä ovat mm. eksistentiaalinen, temporaalinen ja sirkumstantiaalinen. Kun se tausta, johon muuttujan ja kiintopisteen relaatio hahmottuu, puristetaan yksiulotteiseksi »dimensioksi» tai »semanttiseksi kentäksi», kuvaus pelkistyy ja selkiytyy. Hinta on kuitenkin kallis: näkyviin saadaan vain harvapiirteinen yleiskuva, jossa yksityiskohdat häipyvät näkyvistä. Samalla menetetään suurelta osin mahdollisuus analysoida sitä, mitä kaikkea sijapäätteiden ja P-positioiden käyttöön on konventionaalistunut ja mikä on erilaisten konventionaalistumien motivaatio.²⁶

Siron laatudimensio ei ole suhdesäännön kannalta keskeinen. Jätänkin siihen liittyvät kysymykset ja siirryn tarkastelemaan suhdesääntöä ja sen vaikutusalaa. Otan lähtökohdaksi Siron (1964) paikallissijoista esittämän kuvauksen. Yksityiskohtiin ei ole mahdollisuutta pysähtyä, ja esitykseni jää monilta osin vain viitteelliseksi. Päämääräni on osoittaa, että paikallissijojen käyttö kvasipredikaatteina ja muina funktionaaleina liittyy läheisesti yhteen, samoin niiden esiintyminen adverbiaaleina (lauseen tai verbin määritteinä) ja attribuutteina. Aloitan jälkimmäisestä.

4.3. Sijailmausten syntaktinen asema

Tähänastisen tarkastelun perusteella on käynyt ilmeiseksi, millä tavoin kognitiivinen kielioppi kuvaa paikallissijaisten ilmausten erilaiset syntaktiset funktiot. Siro erottaa toisistaan attribuutit sekä verbin ja lauseen »määräykset»:

20. a. kaupunki Suomessa
- b. Hän asuu Suomessa.
- c. Hän käy koulua Suomessa.
- d. Suomessa hän matkusti Tampereelle.
- e. Hänen mielestään kielitiede on jännittävää.

Kun sijapredikaattiin liittyy predikaatio, joka spesifioi sen skemaattisen muuttujan, tämä predikaatio määrää syntyvän kompositorakenteen hahmon. Esimerkissä 20a predikaatilla [KAUPUNKI] on olion hahmo, ja sen mu-

²⁶ Jackendoff jättää kenttien lopullisen määrän avoimeksi. Olemme suomen kielen sijajärjestelmää koskevassa tutkimushankkeessa (rahoittajana on Suomen Akatemia) käyttäneet lähtökohtana Jackendoffin lähestymistapaa. Sillä on monia kiinnostavia ominaisuuksia ja sitä voidaan – niin kuin Nikanne (1987) on osoittanut – olennaisesti kehittää; silti erityisesti semanttisiin kenttiin liittyvien ongelmien ratkaisu on osoittautunut vaikeaksi.

kaisesti tuloksena on nominaalilauseke eli kompositiorakenne, joka myös hahmottaa olion. Tämän olion osoittava predikaatio on kompositiorakenteen pääjäsen, ja dependentti komponentti (*Suomessa*) on sen määrite, tässä tapauksessa paikallissija-attribuutti.

Tällaiset attribuutit ovat vakiintuneet suomen kieleen (ks. Yli-Vakkuri 1970); niiden asemaa ei kuitenkaan ole yksityiskohtiaan myöten selvitetty. Kirjakielessä paikallissija-attribuuttien käyttöalue on normitettu verraten suppeaksi; esimerkiksi lauseet *Mies eilen elokuvissa oli veljeni* tai *Kissa matolla on naapurista* eivät ole täysin korrekkeja. Sen sijaan puhekielessä – jossa kommunikaatiotilanteet ovat toisenlaisia – mm. tämäntapaiset ilmaukset ovat käyviä: *Se mies eilen siellä elokuvissa oli veljeni*, *Tuo kissa tuossa matolla on naapurista*.

Kun paikallissijainen ilmaus esiintyy adverbiaalina, sijapredikaatin muuttujaa työstää prosessi (20b-e). Prosessin luonteesta riippuen adverbiaali on tällöin katsottu joko verbin tai lauseen määritteeksi – ero ei ole jyrkkä. Asettaista on myös tällaisten adverbiaalien pakollisuus ja valinnaisuus (ks. Hakulinen – Karlsson 1979: 202–206). Olennaisin tekijä on finiittiverbin edustama predikaatti. Jos sen hahmottaman prosessin kiintopisteenä on sellainen entiteetti, jonka toteutumaa paikallissijainen ilmaus edustaa (20b), adverbiaali tulkitaan verbin pakolliseksi määritteeksi. Jos tällainen skemaattinen entiteetti sisältyy suhteellisen korosteisena predikaatin kehykseen, sitä työstävä adverbiaali on luonteeltaan verbin vapaa määrite (20c). Muussa tapauksessa se tulkitaan pikemminkin lauseen määritteeksi (20d). Tämä heijastuu myös ilmauksen fonologiseen rakenteeseen siinä, että lauseadverbiaalin paikka on selvästi vapaampi. Sijainniltaan vapaimpia ovat kommenttiadverbiaalit (20e); tällöin sijapredikaatin muuttujaa edustava predikaatio on täysin autonominen: edes sen kehykseen ei kuulu sellaista rakennetta, jota adverbiaali työstää. Adverbiaalin syntaktinen kiinteys symbolisoi siis sijapredikaatin muuttujan ja kiintopisteen semanttista kiinteyttä.

5. Paikallissijat yhtenäisenä järjestelmänä

5.1. Suhdesäännön alainen paikallissijojen käyttö

Käyn lyhyesti läpi suhdesäännön alaiset adverbiaalit. Keskityn ensi sijassa muutossijaisiin ilmauksiin, sillä niin kuin jo edellä (1.2) todettiin, suhdesääntö ei sellaisenaan kata olosijaisia adverbiaaleja. Mitään olennaista ei kuitenkaan menetetä, sillä olosijaisiin adverbiaaleihin pätee mutatis mutandis sama kuin tulosijaisiin.

Aloitan neljästä esimerkkilauseesta; ne noudattavat kaikki suhdesääntöä:

21. a. Kirja meni hyllyyn.
- b. Kirja putosi hyllystä.
- c. Paavo työnsi kirjan hyllyyn.
- d. Paavo veti kirjan hyllystä.

Esimerkkilauseissa esiintyy kolme oliota; niistä *Paavo* (P) ilmaisee agentin, *kirja* (K) patientin ja *hylly* (H) lokaation, jossa patientti on joko prosessin alkaessa tai sen päättyessä. Kognitiivisen kieliopin termin lauseissa 20a-b *kirja* edustaa muuttujaa ja *hylly* kiintopistettä; lauseissa 21c-d muuttujana on *Paavo*; *kirja* on primaarinen ja *hylly* toisen asteen kiintopiste.

Merkitsen kirjan liikerataa nuolella, joka osoittaa sen suunnan. Lauseet 21c-d edustavat prototyypistä kausaatiota; niiden esittämässä asiaintilassa agentti on fyysisessä kontaktissa patienttiin ja saa aikaan sen liikkeen. Agentti on koko prosessin energian lähteenä; kuvaan agentin ja patientin välisen energian suunnan katkonaisella kaksikärsikisellä nuolella. Katkonaisuus erottaa tämän »liikeradan» kirjan liikeradasta; toisen kärjen suunta osoittaa sen, että agentin toiminta kohdistuu patienttiin, toisen kärjen suunta taas sen, painaako energia patienttia vai vetääkö se tätä agenttiin päin. (Patientin liikeradan suunta määräytyy tietenkin tämän perusteella.)

21. a) $K \rightarrow H$
- b) $K \leftarrow H$
- c) $P - - - \gg \rightarrow H$
- d) $P \leftarrow - - \rightarrow K \leftarrow H$

Erosijojen edustamissa sijapredikaateissa muuttuja on spesifioitu LÄHDEVÄYLÄKSI ja tulosijaisissa vastaavasti KOHDEVÄYLÄKSI. Intransitiivilauseissa 21a-b tämän VÄYLÄN toteutumana on prosessin muuttujan ja transitiivilauseissa 21c-d sen primaarin kiintopisteen liikerata. Suhdesäännössä on kysymys nimenomaan tästä liikeradasta (joka on yllä oleviin esityksiin merkitty yhteisellä nuolella); agentin patienttiin kohdistama toiminta jää sen ulkopuolelle.²⁷

Samassa ilmauksessa voi esiintyä sekä ero- että tulosijainen adverbiaali; tällöin VÄYLÄ ON PERFEKTIIVINEN, molemmista päistään rajattu:

²⁷ Samansuuntainen on Alhoniemen (1978: 193) terminatiivisista ilmauksista esittämä näkemys. Esimerkiksi lause *Pelaaja heitti pallon takarajalta kotipesään (asti)* voidaan jäsentää niin, että huomio kiinnitetään – suhdesäännön mukaisesti – objektin tarcoitteen olinpaikan muutokseen. »Mutta jos lause tulkitaan terminatiivisesti, se voitaneen analysoida esim. seuraavasti: pelaaja AIH. (heittämällä) + pallo joutuu siirtymäliikkeeseen + liike ulottuu takarajalta kotipesään. Näin siis ero- ja tulosija yhdessä osoittavat sen liikkeen rajat, joka välittömästi aiheutuu verbin ilmaisemasta toiminnasta.»

22. a. Lapset juoksivat pihalta kellariin.
- b. Maija siirtyi osastopäälliköstä johtajaksi.
- c. Paavo lukee aamusta iltaan.

Lauseessa 22a VÄYLÄN toteutumana oleva liikerata sijoittuu spatiaaliseen kehykseen. Ilmauksen 22b edustamassa predikaatiossa VÄYLÄNÄ taas on kahden roolin etäisyys abstraktisella asteikolla, ja tässäkin on kysymys nimenomaan prosessin muuttujan »liikkeestä». Sen sijaan esimerkki 22c on luonteeltaan olennaisesti toisentyyppinen – ja se jääkin suhdessä ulkopuolelle. Siinä VÄYLÄN toteutumana on prosessin (*Paavo lukee*) temporaalinen hahmo (ks. edeltä kuvioita 4 ja 6): se muodostaa aikadimensiolla sellaisen entiteetin, jolla on merkittävä ulottuvuus yhdessä dimensiossa ja joka sopii siten VÄYLÄN toteutumaksi.

Esimerkissä 22c ei ole enää kysymys jonkin olion siirtymisestä eikä sen piirtämästä liikeradasta. Tällainen rata ei olekaan ainoa VÄYLÄN mahdollinen toteutuma. Ratkaisevaa on se, onko predikaation hahmossa tai kehyksessä sellaista entiteettiä, jolla on kyllin korosteinen yksidimensiainen ulottuvuus. Jotta predikaatio sopisi VÄYLÄN oikeutetuksi toteutumaksi, siinä on oltava tällainen entiteetti.

23. a. Tämä tie menee Helsingistä Turkuun.
- b. tie Turusta Helsinkiin
- c. Kirje on isälle.
- d. kirje Heinolasta

Esimerkeissä 23a-d VÄYLÄN vaatima ulottuvuus tulee predikaateista [TIE] ja [KIRJE]. Edellinen hahmottaa olion, jolle on luonteenomaista pituus, ja juuri tämä oikeuttaa sen ero- ja tulosijaisten sijapredikaattien muuttujaa edustavan VÄYLÄN toteutumaksi. Sen suunta määräytyy kuitenkin toisin kuin tähän saakka esillä olleissa tapauksissa. Liikeradan suuntaisuus on objektiivista siinä mielessä, että se syntyy spatiaalisen ja temporaalisen dimension funktiona. Sen sijaan esimerkkien 23a-b kaltaisissa tapauksissa implisiittinen havainnoitsija (puhujaa) seuraa mentaalisesti VÄYLÄÄ valitsemaansa suuntaan, ja tämä määrää VÄYLÄN suuntaisuuden (ks. Langacker 1987a: 166–177). Siten *tie Turusta Helsinkiin* ja *tie Helsingistä Turkuun* voivat viitata samaan ulkomaailman kohteeseen. – Merkityksen subjektiivisuus sinänsä on olennainen puoli kognitiivista kielioppia; siihen ei kuitenkaan ole tässä tilaisuutta puuttua.

Olion voi oikeuttaa VÄYLÄN toteutumaksi myös muunlainen yksidimensiainen ulottuvuus kuin spatiaalinen (fysikaalinen). Esimerkiksi predikaatin [AIKA] hahmottamalla oliolla on tällainen ulottuvuus temporaalisella dimensiolla: *aika joulusta pääsiäiseen*.

Ilmauksissa 23c-d muuttujana oleva [KIRJE] ei hahmota sellaista oliota, jonka fysikaaliset ominaisuudet oikeuttaisivat sen VÄYLÄN toteutumaksi. Oikeutus tuleekin predikaatin [KIRJE] kehyksestä: siihen kuuluu mm. tieto siitä, että kirjeet kulkevat paikasta toiseen ja ihmisiltä toisille. Erosija osoittaa tällaisissa tapauksissa tyypillisesti kulloinkin kyseessä olevan olion alkuperää – muuttujan ja kiintopisteen relaatiota täsmennetään usein erilaisin adverbein (*alkuisin, kotoisin, lähtöisin, peräisin, syntyisin* jne.). Vastaava tulosijainen paikanilmaus taas on usein luonteeltaan finaalinen (23c). Se, miten oikeutettuja sijapredikaatin toteutumia tällaiset ilmaukset ovat, riippuu suoraan siitä, kuinka korosteista tämäntyyppinen informaatio on predikaation kehyksessä. Siten *sähke Italiasta* on luontevampi kuin *auto Italiasta*, ja vastaavasti ilmaus *Tämä auto on Italiasta* sopii esittämään asiaintilaa, jossa auto on tehty Italiassa tai hankittu sieltä, mutta se tuskin käy tilanteeseen, jossa autolla on vain tehty Italian-matka.

Ero- tai tulosijaisuus voi siis perustua paitsi muuttujaa spesifioivan predikaation hahmoon myös sen kehykseen. Tästä selittyy myös Siron (1964: 32) havaitsema *olla*-verbin erikoisasema: se on oloverbi, mutta silti sen »määräys» voi olla tulosijassa (ja myös erosijassa). Perusta ero- tai tulosijan käytölle tulee muuttujaa edustavan predikaation kehyksestä; se on siis täysin riippumaton *olla*-verbistä. Predikaatin [OLLA] roolina on se, että se hahmottaa maksimaalisen skemaattisen imperfektiivisen prosessin (ks. Langacker 1987a: 323–324). Siten *sähke Italiasta* ja *Sähke on Italiasta* ovat yhtä lailla oikeutettuja spatiaalisen elatiivin toteutumia: edellinen esittää kahden olion välisen relaation statiivisena, mutta jälkimmäinen hahmottaa sen imperfektiivisenä prosessina.

5.2. Agentin toiminta »liikeratana»

Olosijojen käytön suhdesääntö kuvaa hyvin sattumanvaraisesti. Seuraavista esimerkeistä vain ensimmäinen on suhdesäännön mukainen:

24. a. Mies kantoi kissaa säkissä.
b. Mies kantoi kissaa käytävässä.
25. a. Paavo katseli televisiota sängyssä.
b. Paavo katseli televisiota sängystä.

Ensimmäisessä esimerkissä predikaatti [KISSA] spesifioi sekä predikaatin [INESS] muuttujan että predikaatin [KANTAA] kiintopisteen. Sen sijaan lauseessa 24b sijapredikaatin muuttujaa edustaa ilmaus *mies kantoi kissaa*. Tämä on mahdollista siksi, että olosijaisissa predikaateissa muuttujan spesifikaationa on pelkkä INDET. Sen mukaisesti olosijan ilmaisemaan paikkaan

voi sijoittua transitiivilauseissa paitsi suhdessännön mukaisesti objektin tarkoite (24a) myös koko prosessi (24b). Mutta yhtä hyvin siellä voi olla pelkästään prosessin muuttuja: lause 25a ei implikoi sitä, että Paavon lisäksi myös televisio olisi sängyssä; toisaalta se ei sulje tätä mahdollisuutta poiskaan.

Erosijaa käyttäen tällainen tilanne hahmotetaan toisin, ja lause 25b sijoitetaan television sängyn ulkopuolelle. Syynä on se, että prosessi esitetään sijapredikaatin VÄYLÄN toteutumaksi. VÄYLÄNÄ on prosessin muuttujan (*Paavo*) ja kiintopisteen (*televisio*) välinen etäisyys, ja VÄYLÄN suunnan määrää muuttujaa edustavan agentin toiminta predikaatin [KATSOA] osoittamassa prosessissa.

VÄYLÄN toteutumana voi siis olla paitsi patientin liikerata (edellä 21a-d) myös agentin patienttiin suuntaama toiminta. Palaan edellä (5.1) esillä olleiden kaltaisiin liikeratoihin.

- 26. a. Miehet vetivät venettä rannalta.
- b. Miehet vetivät venettä järvestä.
- 27. a. Miehet työnsivät venettä rannalta.
- b. Miehet työnsivät venettä rannasta.

Esimerkkiparien b-lauseissa suhdessännön mukainen tulkinta on ensisijainen; yksinomainen se ei silti ole. Sen sijaan a-lauseet voidaan luontevasti tulkita myös niin, että *rannalta* ilmaisee paikan, josta agentti suuntaa toimintansa patienttiin. Sijapredikaatin VÄYLÄN spesifioi – samoin kuin esimerkissä 25b – »liikerata», joka syntyy agentin toiminnasta. Nämä prosessit voidaan kuvata saman notaation avulla kuin esimerkit 21a-d:

- 26. a. M(R) < - - -> V
- 26. a. M(R) - - ->> V

Esimerkissä 26a miehet (M) ovat rannalla (R) ja suuntaavat toimintansa veneeseen (V); veneen liikerata on kohti rantaa (tai sen suuntainen). Esimerkissä 27a tilanne on muuten sama, mutta veneen liikerata suuntautuu rannasta pois.

Tällä tavoin käytetään useita havainto- ja kommunikaatioverbejä, samoin mm. 'hallintaa' osoittavia verbejä. Ylipäätään kysymys ei ole suppeasta poikkeusryhmästä: olennaista on se, että agentin toimintaa osoittava »liikerata» on riittävän korosteinen ja että se on erillinen patientin liikeradasta (muuten ne lankeavat yhteen). Usein tällaisissa lauseissa käytetään partikkelia *käsin*, joka yksiselitteisesti osoittaa nimenomaan agentin toiminnan lähtöpaikkaa. Muutamia esimerkkejä:

28. a. Tyttö tarkkailee meitä sivummalta.
- b. Sentähden koira yhäkin kurkistelee oravaa puuhun (ks. Siro 1964: 59).
- c. Kaupunkia esiteltiin näköalatornista käsin.
- d. Grönlantia hallitaan Brysselistä.
- e. Finnrap on markkinoinut Osakasta käsin paperia.
- f. He voisivat väijyksistä ampua ruotsalaisia.

Tällä tavoin käytetään myös luontaisesti intransitiivisia verbejä: niidenkään yhteydessä erosijainen adverbiaali ei ilmaise subjektin tarkoitteen siirtymistä vaan nimenomaan toiminnan lähtöpaikkaa, ts. paikkaa, josta prosessin muuttujana oleva olio suuntaa toimintansa (ja tulosijainen adverbiaali vastaavasti paikkaa, johon toiminta suuntautuu).

29. a. Poika katselee taivaalle.
- b. Salama iski taloon.
- c. Paavo potkaisi oveen.
- d. Soitin Helsinkiin Hyvinkäältä.
- e. Armeija toimii Zairessa olevasta tukikohdasta.

Sijapredikaatin VÄYLÄN oikeutettuja toteutumia ovat siis – suhdesäännön vastaisesti – myös ne abstraktiset radat, jotka edustavat agentin patienttiin kohdistamaa (28) tai ylipäätään johonkin suuntautuvaa (29) toimintaa.

Hyvin pitkälle esimerkkien 29 kaltainen on myös se Alhoniemen (edellä 1.2) esiin nostama joukko »selvästi transitiivisia lauseita, joissa ei kuitenkaan ole objektia ilmi pantuna» (30).

30. a. Mies sylkäisi lattialle.
- b. Kukko ulosti orrelta.
- c. Sotilas kirjoitti äidilleen rintamalta.
- d. Laulaja lauloi mikrofoniiin.

Tällaisissa tapauksissa verbin ilmaiseman prosessuaalisen predikaatin hahmoon kuuluu skemaattisena primaarinen kiintopiste, jota ei ole lauseessa spesifioitu. Jos ilmaukseen liittyy sitä työstävä predikaatti, tuloksena on suhdesäännön mukainen transitiivilause: *Mies sylkäisi luumunkiven lattialle, Hän sylkäisi sanat suustaan*. Voisi katsoa, että esimerkeissä 30 VÄYLÄN toteutumana on yhtä hyvin prosessin skemaattisen kiintopisteen liikerata kuin sen muuttujan toiminta. Ero tyyppiin 29 ei nimittäin ole jyrkkä, ja esimerkiksi lauseisiin 29c-d voidaan myös lisätä objekti: *Paavo potkaisi varpaansa oveen, Soitin tiedot Helsinkiin Hyvinkäältä*. Olennaista on se, että määräytytynä rata kummalla tavalla hyvänsä, se on VÄYLÄN oikeutettu toteutuma.

5.3. Aiheen adverbiaalit

Siro (1964: 61–62) käsittelee luokituksessaan itsenäisenä kategoriana »ai-

heen adverbialleja» ja erottaa niistä seuraavat kolme tyyppiä:

31. a. Hän yllättyi asian saamasta käänteestä.
- b. Kenoveeva värisi vilusta.
- c. Omaiset riitelivät perinnöstä.

Kysymys on kausaalisesta tai kausaalisväritteisestä relaatiosta; sijapredikaatin kiintopiste osoittaa asiointilan, joka on 'syynä' tai 'aiheena' muuttujan ilmaisemaan prosessiin. Syyn (s) ja tulokset (T) suhde voidaan pelkistää seuraavasti:

31. a. s -- -> T

Näissä predikaatioissa sijapredikaatin muuttujaa edustaa entiteetti, joka on äskeisessä kuviossa nuolen oikealla puolella. Toisin sanoen muuttujana on tulos eikä suinkaan tuloksen aiheuttajana oleva syy. Käytäntö muistuttaa tyyppillisistä *ergatiivi/absolutiivi* -kielistä tuttua järjestelmää: niissäkin kausatiivista asiointilaa katsotaan patientista lähtien.²⁸ Erosijoista *elatiivi* on konventionaalistunut tällaiseen käyttöön; sen kiintopiste osoittaa tuloksena olevan prosessin syyn, siis sen kausaalisen alkuperän tai lähtökohdan. Sama »ergatiivisuus» näkyy myös esimerkeistä 32–33:

32. a. Pojasta kasvoi kaunis nuorukainen.
- b. Poika kasvoi kauniiksi nuorukaiseksi.
33. a. Räätäli teki takista liian lyhyen.
- b. Räätäli teki takin liian lyhyeksi.

Esimerkkiparien a-lauseissa prosessia katsotaan lopusta päin. Siro (1964: 54) pitää tällaista subjektia (32a) ja objektia (33a) erityistapauksina ja käyttää niistä nimityksiä »predikatiivinen subjekti» ja »predikatiivinen objekti». Prosessia voidaan katsoa b-lauseiden esittämään tapaan myös alusta lähtien (kognitiivisen kieliopin kuvauksessa a- ja b-lauseet eivät kuitenkaan ole synonyymisiä siinäkään tapauksessa että niiden totuusehdot olisivat samat: vaikka ne voivatkin esittää samaa asiointilaa, ne hahmottavat sen eri tavoin). Aivan samoin voidaan lauseiden 31a-c esittämät asiointilat usein käsitteistää myös vaihtoehtoisella tavalla eli suomessa hallitsevan *nominatiivi/akkusatiivi* -järjestelmän mukaisesti; tällöin syy nousee prosessin muuttujaksi: *Asian saama käänne yllätti hänet, Vilu värisytti Kenoveevaa, Perintö sai omaiset riitelemään.* (Niin kuin esimerkki 31c osoittaa, kysymys ei läheskään aina ole yksin prosessin syystä vaan myös sen aiheesta, siitä mitä se koskee.)

Sivuutan yksityiskohdat. Aiheen adverbiallin edustamissa sijapredika-

²⁸ Kausatiivisuudesta ja sen ilmaisukeinoista ks. esim. Talmy 1976, Langacker 1987b, King 1988.

tioissa on kiintopisteenä sellainen entiteetti, joka voi olla jonkin prosessin syynä tai – kun kyseessä on tulosija – sen tarkoituksena: *Pekka lähti Paavolle avuksi, Pekka lähti auttaakseen Paavaa*. Tarkoitus selittää teon, ja sijapredikaatin muuttujana olevaa VÄYLÄÄ vastaa tällöin näiden asiaintilojen välinen kausaalinen relaatio, jonka yhtenä osatekijänä predikaation kehyyseen kuuluu temporaalinen alue: erosijan kiintopisteenä oleva asiaintila edeltää muuttujan esittämää prosessia ja vastaavasti tämä prosessi edeltää tulosijan kiintopisteen osoittaman tarkoituksen toteutumista. Esimerkeissä 32–33 suhde on samantapainen – niissäkin aikadimensio on yhtenä kognitiivisena alueena predikaation matriisissa – ja niiden sukulaisuus aiheen adverbiaaleihin onkin nähdäkseni ilmeinen.

Kuten edellä (22c) voitiin havaita, temporaalinen relaatio riittää siihen, että ilmaus on VÄYLÄN oikeutettu toteutuma. Tämä on luonut pohjan sille, että VÄYLÄN toteutumaksi sopii myös kausaalinen relaatio: eri kielistä on runsaasti evidenssiä siitä, että kausaaliset relaatiot on käsitteistetty temporaalisten relaatioiden mallin mukaisesti (yhdeksi esimerkiksi sopii konjunktio *kun*, jolle myös on temporaalisen rinnalle – ja sen pohjalta – konventionaalistunut kausaalinen merkitys).

Kausaaliseen – ja laajemminkin 'aihetta' osoittavaan – paikallissijojen käyttöön liittyy paljon muutakin. Ne ovat jo hyvin etäällä spatiaalisista suhteista ja näihin liittyvistä liikeradoista, mutta on ilmeistä, että myös tällaisia kompleksisia asiaintiloja esittävistä predikaatioista on löydettävissä sellainen entiteetti, joka sopii työstämään sijapredikaatin muuttujana olevaa VÄYLÄÄ ja motivoi siten muutossijojen käytön.

Tähän mennessä on siis voitu havaita, että suhdesääntö kuvaa tapaukset, joissa muutossijaisen predikaatin hahmottaman VÄYLÄN toteutumana on intransitiivisessa lauseessa prosessin muuttujan (subjektin) ja transitiivilauseessa sen primaarisen kiintopisteen (objektin) konkreettisen tai abstraktisen liikkeen piirtämä rata (esim. 21). Ellei tätä oliota ole lauseessa spesifioitu (esim. 30), suhdesääntö ei päde. Se ei myöskään kata niitä tapauksia (mm. 28), joissa VÄYLÄN toteutumana on vastaava agentin toiminnan liikerata. Omaksi tyyppikseen ovat osoittautuneet monet ajanilmaukset (22c), joissa VÄYLÄN toteutumana on prosessin temporaalinen hahmo. (Kuitenkin predikaatiot, joissa temporaalinen dimensio kuuluu keskeisenä itse kehyyseen, ovat suhdesäännön mukaisia: *Kokous siirrettiin keskiviikoksi*.) Suhdesäännön ulkopuolelle jäävät myös aiheen adverbiaalit (31). Näiden ryhmien välillä todetut erot perustuvat siihen, millainen predikaation hahmoon – tai sen kehyyseen – kuuluva osarakenne vastaa sijapredikaatin muuttujana olevaa VÄYLÄÄ. Suhdesäännön ulkopuolelle jää kuitenkin myös muita tapauksia.

5.4. Paikallissijat ja aktiivinen vyöhyke

Siron adverbiaaliluokituksesta käsittelemättä ovat vielä objektiiviset ja respektiiviset adverbiaalit sekä keinoa ja tapaa osoittavat adverbiaalit. Kaksi ensin mainittua tyyppiä kuuluvat läheisesti yhteen, vaikka Siro itse pitääkin ne tiukasti erillään.

Objektiivisen adverbiaalilin sijana on illatiivi (34a-d, 35), joskus myös allatiivi (34e). Siro huomauttaa, että illatiivimuoto voidaan usein korvata objektiinsijalla, ja perustaa kategorian nimityksen tähän. Respektiiviset adverbiaalit taas ovat elatiiveja (36–37).

34. a. Sade hakkaa häntä kasvoihin.
b. Mies kävi toista kurkkuun ~ toisen kurkkuun.
c. Pallo otti pelaajaa käteen ~ pelaajan käteen.
d. Hän katsoi taas Selmaa silmiin ~ Selman silmiin.
e. Hän läimäytti hevosta lautasille.
35. a. Jalka kosketti pohjaan ~ pohjaa.
b. Ei saa kajota häneen.
c. Älä hakkaa oveen ~ ovea.
36. a. Herman tarttui tyttöä vyötäisistä.
b. Taavetti puristaa Iidaa kädestä.
c. Hän tönäisi tyttöä niskasta.
37. a. Varsi haarautuu tyvestä.
b. Paita on likaantunut kauluksesta.
c. Absalom roikkui tukasta puussa.

Esimerkkien 35 kaltaiset tapaukset ovat itse asiassa tulleet esiin jo aikaisemmin (29), joten niihin ei ole enää tarpeen puuttua. On kuitenkin syytä huomata, että illatiivi ja objektiinsija eivät ole ekvivalentteja. Transitivilause esittää asiaintilan prosessin agentin ja patientin suhteena, illatiivi taas osoittaa VÄYLÄN päätepisteen. Sen mukaisesti merkitysero saattaa olla hyvinkin selvä (*Pekka ei usko Paavaa : Pekka ei usko Paavoon*).

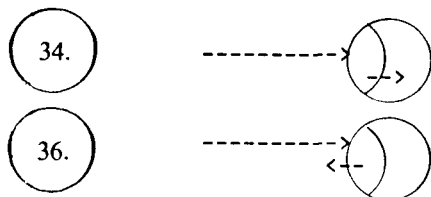
Illatiivin sopii joskus korvaamaan elatiivi; ts. objektiivinen adverbiaali on vaihdettavissa respektiiviseen:

38. a. Mies kävi toista kurkkuun ~ kurkusta.
b. Joku tarttui häntä käsivarteen ~ käsivarresta.
c. Paavo vetäisi Pekkaa jalkaan ~ jalasta.

Siro (1964: 60) toteaa tämän; hän kuitenkin katsoo, että elatiivi »ei ole vastaavassa asemassa» kuin illatiivi, sillä ne voivat esiintyä myös yhdessä: *Anna Fleming tarttui käsipuolesta serkkuunsa; Herman tarttui tyttöön vyötäisistä*. Illatiivi edustaa tällöin kuitenkin samaa tyyppiä kuin esimerkeissä 29b-d ja 35. Elatiivi- ja illatiiviadverbiaalilin suhde taas on esimerkeissä 38 sama kuin adverbiaalilin ja objektin suhde esimerkeissä 36.

Paikallissijat ja suhdesääntö: kognitiivisen kieliopin näkökulma

Objektiivinen ja respektiivinen adverbiaali on siis mahdollista katsoa saman tyyppin tulo- ja erosijaiseksi variantiksi. Ryhmien 34 ja 36 esimerkkejä voidaan havainnollistaa seuraavasti:

Ympyrät symbolisoivat prosessin muuttujana (subjekti) olevaa agenttia ja sen primaarisena kiintopisteenä (objekti) olevaa patienttia. Jälkimmäiseen merkitty soikio osoittaa sitä patientin osaa, johon agentin toiminta suuntautuu. Nuolista pitempi kuvaa agentista lähtevän energian radan ja lyhyempi sen suunnan, jossa tämä energia vaikuttaa patienttiin. Paikallissijan kantana oleva nominaalilauseke osoittaa näissä tapauksissa sellaisen olion, joka on patientin osa (ja siksi tämä suhde voidaan usein – niin kuin esimerkeissä 34b-d – ilmaista genetiivin avulla). Suhde muistuttaa esimerkeistä 39 näkyviä:

39. a. SKS on Helsingissä Kruununhaassa Hallituskadulla vastapäätä Ritarihuonetta.
b. Suomessa hän matkusti Tampereelle.
c. Tunnen hänet kiireestä kantapäähän.
d. Poika tuli päreitä kainalossa.

Lauseessa 39a predikaatti [HELSINKI] hahmottaa kokonaisuuden, josta [KRUUNUNHAKA] täsmentää yhden osan; se on puolestaan kehyksenä predikaatille [HALLITUSKATU], ja tästä taas predikaatio [VASTAPÄÄTÄ-RITARIHUONE-PART] spesifioi yhden osan. Kokonaispredikaatio fokusoii asteittain kokonaisuudesta sen yhä täsmällisempään osaan, ja jokainen predikaatio muodostaa kehyksen seuraavalle. Samansuuntaisena periaate toistuu muissa lauseissa.

Esimerkkien 34 ja 36–37 kuvaukseen sopii Langackerin (1984) aktiivisen vyöhykkeen käsite. Relationaalinen predikaatio hahmottaa muuttujan ja kiintopisteen välisen suhteen. Kaikki näitä entiteettejä hahmottaviin predikaatioihin sisältyvä informaatio ei ole välttämättä relevanttia kyseisen relaation kannalta. Aktiiviseksi vyöhykkeeksi voi kutsua juuri tätä relevanttia osuutta. Kun Pekka lyö Paavaa, aktiivisina vyöhykkeinä ovat vain osa Pekasta ja osa Paavosta, ja tämä voidaan spesifioida: *Pekka iski nyrkillä Paavaa mahaan, Pekan nyrkki iski Paavon mahaan.*

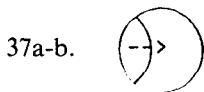
Osa/kokonaisuus -suhteen lisäksi on syytä tarkastella myös ero- ja tulosijaisuuden vastakohtaa esimerkeissä 34 ja 36. Tulosija osoittaa patienttiin

kohdistuvan paineen, erosija taas sitä, että patienttiin kohdistunut energia suuntautuu agenttiin päin. Kun *Pekka kiskaisee, nykäisee, tempaisee* tai *vetäisee Paavoja jalasta*, hän nimenomaan kiskaisee jne. tätä itseensä päin. Mutta jos hän – »arkisia» ilmaisuja käyttäkseni – *kiskaisee, nykäisee, tempaisee* tai *vetäisee Paavoja jalkaan*, tulkinta on se, että hän potkaisee pallolla, lyö nyrkillä tms. Paavoja niin, että törmäys työntää tätä poispäin.

Transitiivilauseessa objektiivinen ja respektiivinen adverbiaali spesifioivat siis kiintopisteen aktiivisen vyöhykkeen, johon muuttujana olevan agentin toiminta kohdistuu. Ero- ja tulosijaisuus taas osoittaa suunnan, johon agentin toiminta painaa patienttia.

Tämän kuvauksen ulkopuolelle jäävät ryhmän 37 esimerkit. Niissäkin tosin adverbiaali osoittaa prosessin muuttujana olevan olion aktiivisen vyöhykkeen. Kaikki tapaukset eivät kuitenkaan ole keskenään identtisiä. Viimeisessä (*Absalom roikkui tukasta puussa*) tämä olio on kontaktissa toisen olion (*puu*) kanssa. Relatio on siis tässä mielessä »transitiivinen». Esimerkeissä 37a-b se on sitä vastoin »intransitiivinen»: siinä predikaattien [HAA-RAUTUA] ja [LIKAANTUA] kiintopiste on toisentyypinen. Predikaatio ilmaisee muuttujana olevan olion aktuaalisen ja kanonisen olotilan välisen suhteen, (varsi on yhtenäinen, paita on puhdas), ja aktiivinen vyöhyke osoittaa sen, mistä kyseisen olion osasta sitä koskeva muutos on lähtöisin.

Esimerkkejä 37a-c voidaan havainnollistaa kuvioissa 34 ja 36 käytetyn notaation mukaisesti. Lauseiden 37a-b ilmaisemissa predikaatioissa adverbiaali osoittaa olion osan, josta sitä koskeva sisäinen muutos alkaa. Esimerkissä 37c tästä osasta sen sijaan »lähtee» kyseisen olion kontakti toiseen olioon:

Siron objektiivisissa ja respektiivisissä adverbiaaleissa sijapredikaattien muuttujana olevan VÄYLÄN toteutumia eivät siis ole predikaation hahmottamien entiteettien liikeradat. Kysymys on samankaltaisesta abstraktista liikeradasta kuin esimerkkien 28–29 kaltaisissa tapauksissa: se edustaa energian kulkureittiä kausatiivisessa tilanteessa tai olion sisäisen muutoksen kulkureittiä.²⁹

Palaan vielä osa/kokonaisuus -suhteeseen. Alhoniemi (1975: 11–12) on tuonut esiin adverbiaalityypin, johon suomen kielen tutkimus ei aikaisemmin ole kiinnittänyt huomiota:

²⁹ Niin kuin Alhoniemi (1979: 7) on havainnut, esimerkkien 36 respektiivisesti käytetyllä elatiivilla on yhtymäkohtia edellä (4.1) esillä olleeseen predikaattiin [ELAT_{SP3}].

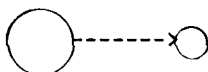
40. a. Säkiä puhkesi pohja.
b. Varpaasta oli kynsi mustunut.
c. Järvestä olivat jo rannat sulana.
41. a. Mies paikkasi säkiä pohjan.
b. Kivi rikkoi autosta lokasuojan.
c. Talosta maalattiin katto.

Nämä muistuttavat ensi näkemältä Siron respektiivisiä adverbiaaleja (36–37), mutta yhtäläisyys on vain näennäistä. Lauseessa *Säkki puhkesi pohjasta* adverbiaali on respektiivinen, mutta lauseessa 40a on kysymys muusta. Niin kuin Alhoniemi toteaa, siinä »erosijalla ilmaistaan ainoastaan kokonaisuutta, jonka osa tulee johonkin tilaan tai on jossakin tilassa». Ero respektiivisiin adverbiaaleihin on selvä: niissä kokonaisuus on etualalla (muuttujana tai primaarisena kiintopisteenä), ja adverbiaali osoittaa tuon kokonaisuuden aktiivisen vyöhykkeen. Esimerkeissä 40–41 etualalla on osa, ja adverbiaalın tehtävänä on ilmaista se kokonaisuus, jonka osasta on kysymys. (Tämä heijastuu myös elementtien järjestykseen lauseessa: kokonaisuutta osoittava ilmaus pyrkii sijoittumaan osaa esittävän ilmauksen edelle; sen mukaisesti respektiivinen adverbiaali on objektin (36) tai subjektin (37) jäljessä, ryhmien 40–41 adverbiaali taas niiden edellä.)

Mikä oikeuttaa tällaiset ilmaukset sijapredikaatin toteutumiksi? Mikä kokonaispredikaation osa vastaa elatiivin edustaman predikaatin LÄHDEVÄYLÄÄ?

Esitän vastauksen, mutta tässä yhteydessä ei ole mahdollisuuksia yksityiskohtaisiin perusteluihin. Ongelma on monisyinen, sillä elatiivin keskeisimpiä – ainakin yleisimpiä – tehtäviä on nimenomaan osa/kokonaisuus -suhteen ilmaiseminen. Tyyppivalikoima on laaja: *15 % äänestäjistä, yksi ikkunoista, jokainen meistä, paras ehdokkaista, osa kansasta, puolet kaupungista, tyhmis-tä tyhmin* jne.

Tällä tavoin käytetyn elatiivin kuvaus edellyttää implisiittisen havainnoit-sijan liittämistä sijapredikaatin kehykseen hieman samaan tapaan kuin esi-merkeissä 23a-b. Pelkistäen voi sanoa, että kun puhuja käyttää ilmausta *osa kansasta* (eikä *osa kansaa*), *pala leivästä* (eikä *pala leipää*) tai *ensimmäinen joukosta* (eikä *joukon ensimmäinen*), hän mentaalisesti »nostaa» kyseessä ole- van osan esiin muusta kokonaisuudesta. Seuraava piirros pyrkii havainnol- listamaan tätä; siinä isompi ympyrä edustaa kiintopisteenä olevaa joukkoa tai kokonaisuutta ja pienempi ympyrä sen osaa; katkonuoli taas esittää VÄYLÄN toteutumaa: osa on otettu esiin muusta joukosta tai kokonaisuudes- ta.

Analyysi voi kuulostaa absurdilta, mutta sitä se ei ole. Ilmaukset *yksi pojista* ja *yksi poika* eivät suinkaan ole ekvivalenteja sen enempää kuin *kaksi pojista* ja *kaksi poikaa*: vaihtoehtoparien ensimmäinen jäsen osoittaa joukon ja erottaa siitä tietyn määrän sen jäseniä, mutta jälkimmäinen ei tuo näyttämölle poikien joukkoa vaan pelkästään yhden tai kaksi poikaa. On huomattava, että tällainen käyttö on konventionaalistunut: osa/kokonaisuus-suhdetta osoittavat elatiiviset predikaatit — niitä ei suinkaan ole vain yhtä — ovat kielen yksikköjä, joita puhuja voi käyttää kiinnittämättä huomiota niiden sisäiseen rakenteeseen.

Tällaista elatiivin käyttöä ei ole syytä pitää metaforisena — siitäkään huolimatta, että sen sukulaisuus elatiivin spatiaaliseen käyttöön on ilmeinen ja se on kaikesta päätellen sen pohjalta syntynyt: samalla tavoin, kuin lauseet *Hänet karkotettiin maasta* ja *Hänet karkotettiin joukosta* vastaavat toisiaan, samoin ovat myös nominaalilausekkeet *kolmas veljeksistä* ja *yksi pojista* analogisia lausekkeille *mies Joensuusta* ja *kirje Heinolasta*.

Pohja osa/kokonaisuus -suhdetta ilmaisevalle käytölle on siis ollut olemassa, ja elatiivin merkitysalue on tältä osin laajentunut. Kysymys ei suinkaan ole ollut automaattisesta tai universaalista muutoksesta, sillä spatiaalinen käyttö on tarjonnut vain lähtökohdan, motivaation. Suomessa ja sen sukukielissä — ts. jossakin yhteisessä kantakielessä — mahdollisuus on toteutunut, mutta esimerkiksi ruotsissa, englannissa ja saksassa näin ei ole käynyt: *från*, *from* ja *aus* ilmaisevat nekin vastaavaa spatiaalista suhdetta, mutta ne eivät ole kehittyneet osa/kokonaisuus -suhteen ilmaisimiksi.

5.5. Keinon ja tavan adverbiaalit

Käsittelemättä ovat vielä Siron luokituksesta keinon ja tavan adverbiaalit, joiden sijana on adessiivi. Ne tuntuvat olevan varsin omaleimainen paikallissijaisten ilmausten ryhmänsä. Silti adessiivi tulee näinkin käytettynä lähelle inessiiviä:

42. a. Paavo matkustaa junassa Helsingistä Tampereelle.
- b. Paavo matkustaa junalla Helsingistä Tampereelle.

Edellisessä esimerkissä Paavon ja junan suhdetta voi pitää spatiaalisena: juna on paikka, jossa Paavo on matkan ajan. Jälkimmäisessä sen sijaan juna tulkitaan välineeksi, jonka avulla Paavo matkusti (*Paavo tekee matkan junalla* ~ *Paavo tekee reian naskalilla*). Esimerkki 42a on suhdesäännön mukainen, mutta niin kuin edellä (5.2) todettiin, yhtä hyvin voidaan katsoa, että predikaatin [INESS] muuttujan spesifioi prosessi [PAAVO-MATKUSTAA].

Ero- ja tulosijoissa — mm. objektiivisissa ja respektiivisissä adverbiaaleissa — voi sijapredikaatin muuttujana olevan VÄYLÄN spesifioida se liikerata, jo-

ka edustaa agentista patienttiin suuntautuvaa energiaa. Tämän perusteella voidaan olettaa, että sama on mahdollista myös olosijojen yhteydessä.

Keinon adverbiaaleista tyypillisin on agentin käyttämä instrumentti:

43. a. Pekka heitti Paavoa kivellä.
- b. Pekka heitti kivellä Paavoa selkään.
- c. Pekka heitti kivellä Paavon kumoon.

Yksi tapa lähestyä keinon ja tavan adverbiaaleja on katsoa, että niissä predikaatin [ADESS] muuttujana voi olla agentin patienttiin kohdistama toiminta. Toisin sanoen esimerkeissä 43a-c tämä energia tavallaan »matkustaa» kiven mukana Pekasta Paavoon samaan tapaan kuin Paavo matkustaa esimerkeissä 42a-b junan mukana Helsingistä Tampereelle. Kysymys ei tietenkään ole metaforasta tai siitä, että puhuja mielessään kuvittelisi kiven kulkuvälineeksi, jonka avulla »energia» liikkuu. Tapaa ja keinoa ilmaiseva adessiivi on kieleen täysin konventionaalistunut. Se edustaa itsenäistä predikaattia, tai täsmällisemmin: koko joukkoa toisiinsa liittyviä erillisiä predikaatteja, joilla on yksikön asema. Puhuja pääsee niihin käsiksi suoraan tekemättä metaforista mutkaa spatiaalisen adessiivin kautta. Silti voi olla mahdollista, että myös tällainen adessiivin käyttö on motivoitua eikä pelkkä sattuman oikku.

Ei ole vaikea konstruoida esimerkisarjaa puhtaasti spatiaalisesta adessiivin käytöstä instrumentaaliseen ja jopa toisen asteen agenttia osoittavaan (44e):

44. a. Pekka kuljetti lautalla Paavon saaresta.
- b. Pekka kuljetti veneellä Paavon saaresta.
- c. Pekka ajoi reellä tukit metsästä.
- d. Pekka ajoi hevosella tukit metsästä.
- e. Pekka ajatti Paavolla tukit metsästä.

Esimerkeissä 44b-c inessiivi voi korvata adessiivin (*veneessä, reessä*), mutta esimerkissä 44a tämä ero on neutraalistunut: spatiaalinen ja instrumentaalinen käyttö lankeavat siinä yhteen. Adessiivin instrumentaaliseen käytölle lienee osoitettavissa muitakin lähtökohtia, mutta jo esimerkisarjasta 44 näkyy, ettei keinon adessiivi ole kokonaan irti spatiaalisesti käytetystä adessiivista. Keinon ja tavan adessiiville on siis osoitettavissa yhteydet adessiivin muihin käyttötapoihin; jos hyväksytään se käsitys, että sijapredikaatin muuttujana voi olla myös se »rata» tai »reitti», joka edustaa agentista patienttiin suuntautuvaa toimintaa, on mahdollista lähestyä myös keinon ja tavan adverbiaaleja tältä pohjalta.

5.6. Sijojen kuvaus kognitiivisessa kieliopissa

Perusajatuksena on siis se, että paikallissijat ovat relationaalisia predikaatteja. Sen mukaisesti esimerkiksi ilmausten *Pekka heitti Paavoja* ja *kivellä* edustamat predikaatit voivat yhdistyä lauseen 43a esittämäksi kompositiorakenteeksi vain siinä tapauksessa, että kummassakin predikaatiossa on sellainen osarakenne, joka vastaa jotakin toisessa olevaa rakennetta (ks. 2.6). Adverbiaalissa *kivellä* tämä rakenne on sijapredikaatin muuttujaa edustava muodostelma. Sen spatiaalinen spesifikaatio on INDET, mutta keinoa osoittavassa adessiivissa siihen liittyy lisäspesifikaatioita, sillä predikaatin kehyksenä ei ole pelkkä spatiaalinen tila vaan kompleksinen matriisi. Predikaatin [HEITTÄÄ] osoittama prosessi sopii työstämään tätä muodostelmaa, ja siten lauseen 43a ilmaiseva predikaatio on sijapredikaatin oikeutettu toteutuma. Tällainen käyttö on konventionaalistunutta, ja sille on myös osoitettavissa motivaatio: vaikka se on etäällä mm. adessiivin spatiaalisesta ja possessiivisesta käytöstä, se ei kuitenkaan ole kokonaan siitä irti.

On osoittautunut, että sijapredikaatin muuttujaa sopivat spesifioimaan hyvin erityyppiset predikaatit. Valenssisuhteen kannalta ratkaisevaa on se, että predikaatiossa on sellainen osarakenne, joka vastaa sijapredikaatin muuttujana olevaa muodostelmaa (skemaattista entiteettiä). Tämä osarakenne on sijapäätteen edustamassa relaatiossa kyseisen predikaation aktiivinen vyöhyke. Aktiivinen vyöhyke vaihtelee: se voi olla liikkuvan olion rata (21), olion yksidimensiainen ulottuvuus jollakin kognitiivisella alueella (23b), prosessin temporaalinen hahmo (22c), agentin toiminnan piirtämä »liikerata» (28–29), olioon vaikuttavan voiman (34, 36) tai siinä tapahtuvan muutoksen (37a–b) kulkusuunta jne. VÄYLÄN täsmällinen luonne vaihtelee sen mukaan, minkätyyppinen entiteetti sen spesifioi. Ei ole suinkaan itsestään selvää, että esimerkiksi agentin toiminnan piirtämä rata (28–29) tai kausaalinen relaatio (31) on VÄYLÄN oikeutettu toteutuma jossakin elatiivin edustamista sijapredikaateista. Tällainen käyttö on konventionaalistunut, ja sen myötä kieli on saanut vastaavat uudet sijapredikaatit, jotka eroavat jo ennestään olleista ainakin VÄYLÄÄ koskevien spesifikaatioiden osalta.

Näin ymmärrettyinä sijamuodot ovat polyseemisiä: niiden semanttisena napana ei ole vain yhtä predikaattia vaan laaja toisiinsa liittyvien predikaattien verkosto. Tämä verkosto muodostaa kompleksisen kategorian, jolle predikaattien väliset suhteet antavat sisäisen rakenteen. Kategorian sisäinen hierarkia perustuu skemaattisuus/spesifisyys -suhteelle: predikaatti [ELAT] on skemaattinen suhteessa predikaattiin [ELAT_{SP1}], tämä taas on skemaattinen suhteessa niihin eri predikaatteihin, joissa LÄHDEVÄYLÄNÄ on liikerata (esim. 21b), olion ulottuvuus (esim. 23b) tai agentista lähtevä toiminta (esim. 25b);

nämä puolestaan ovat skemaattisia suhteessa yhä spesifisempiin predikaatteihin. Kategoriansisäisiä vaakatason suhteita voidaan lähestyä nojautumalla prototyyppisyyden ja merkityksenlaajentuman käsitteisiin.

Samanlainen kompleksinen kategoria voi olla myös sijan fonologinen napa. Allatiivilla on vain yksi pääte – [lle] – mutta esimerkiksi adessiivin variantit [lla] ja [llä] edustavat skemaattisen sijapäätteen [llA] spesifikaatioita ja muodostavat yhdessä sen kanssa kategorian, jolla on sisäinen rakenne. Paljon kompleksisempi kategoria on illatiivin pääte, johon kuuluu 36 spesifistä ilmivarianttia ja niiden eritasoisia skemaattisia yleistyksiä [vn], [hvn] jne. Tällaisissa tapauksissa kategorialle ei aina ole edes osoitettavissa yhtä ylimmän tason skeemaa, jonka spesifikaatioiksi kaikki sen jäsenet (esim. [seen] ja [on] ilmauksissa *huoneeseen* ja *taloon*) voitaisiin liittää.

Sivuutan ilman enempiä pohdintoja sijojen ja ylipäätään kielen yksikköjen fonologisen puolen; käsitykseni mukaan se on kuvattavissa kognitiivisen kieliopin yleisten periaatteiden mukaisesti (ks. Langacker 1987a: 328–348). Sijat ovat kuitenkin symbolisia yksikköjä, ja pelkästään niiden fonologisen ja semanttisen navan kuvaaminen ei ole tyhjentävä esitys niiden asemasta kielessä. Kieli on nimittäin yksikköjen jäsentynyt varasto, ja jäsenyisyys tarkoittaa sitä, että yksiköt voivat toimia laajempien yksikköjen komponentteina.

Ilmauksilla *lahja taivaasta* ja *hullu mies Huittisista* on suomen kielessä yksikön asema; sen sijaan *kirje Heinolasta* ja *ikkuna sisäpihalle* ovat pikemminkin uusia ilmauksia kuin kielen konventionaalisia yksikköjä. Niistä jokainen on silti saman skemaattisen rakenteen toteutuma; kun skemaattisen sijapredikaatin merkintänä on [SIJA], sen semanttista napaa riittää kuvaamaan [[OLIO]-[[OLIO]-[SIJA]]]. Myös tällaisilla rakenneskeemoilla on kielessä yksikön asema; esimerkkinä oleva skeema osoittaa sen, että suomen kieleen on konventionaalistunut pääjäsenenä olevan NP:n ja sen paikallissijaisen attribuutin muodostama rakenne. Vastaavasti *kotiintulo* ja *naimisiinmeno* ovat toisen rakenneskeeman toteutumia; myös siinä on yhtenä komponenttina skemaattinen sija.

Kognitiivinen kielioppi siis täyttää ne perusvaatimukset, jotka paikallissijojen kuvaukseen sovellettavalle analyysimallille on asetettava: sen avulla on mahdollista käsitellä koherentisti sekä sijojen fonologinen ja semanttinen rakenne että niiden syntaktinen käyttäytyminen.

5.7. Mitä suhdesäännön jälkeen?

Olen pyrkinyt osoittamaan ensi sijassa sen, että suhdesäännön piiriin kuuluva ja sen ulkopuolelle jäävä paikallissijojen käyttö kytkeytyvät kiinteästi yh-

teen. Sen mukaisesti olen keskittynyt Siron suuntadimensioon ja erityisesti muutossijoihin. Tällöin tehtävänä on ollut selvittää niitä ehtoja, joilla jokin ilmaus on oikeutettu sijapredikaatin muuttujana olevan skemaattisen VÄYLÄN toteutumaksi.

Edes tältä osin en ole tarttunut kaikkiin keskeisiinkään ongelmiin saati pyrkinyt tyhjentävään analyysiin. On ollut pakko raapaista vain pintaa: paikallissijajärjestelmä on suomen kielen syntaksin kulmakiviä, eikä sen kokonaisrakennetta ja yksityiskohtia tunneta likimainkaan riittävästi.

Toistan jo sanomaani: merkittävimpiä keksintöjä suomen kielen syntaksin tutkimuksessa on ollut Siron kvasipredikaatin käsite ja siihen nojaava suhdesääntö. Tosin myöhemmät tutkijat — heistä erityisesti Alhoniemi (mm. 1975, 1978) — ovat päässeet tuloksiin, jotka osoittavat sen sellaisenaan riittämättömäksi. Tieteelliset hypoteesit on kuitenkin luotu kumottaviksi, ja suhdesääntö on aito tieteellinen hypoteesi. Se on jäsentänyt kaaosta ja luonut perustan sijojen käyttöön liittyvien ilmiöiden systemaattiselle käsittelylle. Myöhempi tutkimus on voinut paljolti rakentaa tälle perustalle.

Kognitiivinen kielioppi avaa uusia näköaloja siinä, että se käsittelee sekä leksikaalisia, morfologisia että syntaktisia yksiköitä yhtenäisessä kuvauksessa symbolisina. Näin se ottaa morfosyntaksiin mukaan semantiikan koko laajuudessaan ja antaa myös aseet merkitysrakenteiden analyysiin.

Olen käsitellyt ensi sijassa sijapredikaattien muuttujaa ja siihen liittyviä ilmiöitä. Siron syntaktiseksi luonnehtiman suuntadimension perusta on osoittautunut semanttiseksi; sen analyysissä on monia avoimia kysymyksiä, mutta ratkaisemattomilta ne eivät tunnu.

Paljon vaikeammin lähestyttävä on sen sijaan laatudimensio. Se liittyy suoraan predikaation kiintopisteeseen ja kehykseen eli siihen taustaan, jota vasten sijapredikaatin hahmottama relaatio osoitetaan. Käsitteeni mukaan ongelmien syyt eivät kuitenkaan ole tässä käyttämässäni kieliteoriassa vaan itse kielessä: predikaatin kiintopisteen ja kehyksen kautta avautuu eteen koko ihmisen tietovarasto — sekä »lingvistinen» että »ensyklopedinen» — ja vaikeuksia aiheuttaa nimenomaan tuon varaston rajattomuus. Kognitiivinen kielioppi avaa kuitenkin oven, josta on mahdollista nähdä, mitä tavaraa sinne on säilötty ja millaiseen järjestykseen.

LÄHTEET

- ALHONIEMI, ALHO 1975: Eräistä suomen kielen paikallissijojen keskeisistä käyttöta-voista. Sananjalka 17. Turku.
 ——— 1978: Suomen kielen terminatiiveista. Rakenteita. Juhlakirja Osmo Iko-
 lan 60-vuotispäiväksi 6. 2. 1978. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen
 kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Turku.

Paikallissijat ja suhdesääntö: kognitiivisen kieliopin näkökulma

- 1979: Über die Verwendung der spatialen Prolativ-Ausdrücke im Finnischen. Festschrift für Wolfgang Schlachter zum 70. Geburtstag. Herausgeg. von Christoph Gläser und János Puszta. Wiesbaden.
- 1988: Postpositiorakenteiden synkroniaa ja diakroniaa. *Sananjalka* 30.
- CHAFE, WALLACE L. 1970: *Meaning and the Structure of Language*. Chicago.
- HAIMAN, JOHN 1980: *Dictionaries and Encyclopedias*. *Lingua* 50.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nyky-suomen lauseoppia*. Jyväskylä.
- HAWKINS, BRUCE W. 1984: *The Semantics of English Spatial Prepositions*. Diss. University of California, San Diego.
- JACKENDOFF, RAY S. 1983: *Semantics and Cognition*. Cambridge, Mass.
- KEENAN, EDWARD L. 1987: *Universal Grammar: 15 Essays*. Croom Helm Linguistic Series. London.
- KING, ROBERT THOMAS 1988: *Spatial Metaphor in German Causative Constructions*. Teoksessa Rudzka-Ostyn 1988.
- LAKOFF, GEORGE 1977: *Linguistic Gestalts*. Papers from the Thirteenth Regional Meeting: Chicago Linguistic Society. Chicago.
- 1987: *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago.
- LANGACKER, RONALD W. 1982: *Space Grammar, Analysability, and the English Passive*. *Language* 58.
- 1984: *Active Zones*. Proceedings of the Tenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society. Berkeley, California.
- 1986: *An Introduction to Cognitive Grammar*. *Cognitive Science* 10.
- 1987 (a): *Foundations of Cognitive Grammar I: Theoretical Prerequisites*. Stanford.
- 1987 (b): *Transitivity, Case, and Grammatical Relations: A Cognitive Grammar Prospectus*. LAUD Ser. A 172.
- 1988 (a): *A View of Linguistic Semantics*. Teoksessa Rudzka-Ostyn 1988.
- 1988 (b): *The Nature of Grammatical Valence*. Teoksessa Rudzka-Ostyn 1988.
- LAUD = Linguistic Agency University of Duisburg.
- LEINO, PENTTI 1988: *Kieli tilakieliopin kehityksessä nähtynä*. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen vuosikirja. Hki.
- LYONS, JOHN 1977: *Semantics*, Vol. 2. Cambridge.
- MARTINET, ANDRÉ 1962: *A Functional View of Language*. Oxford.
- NIKANNE, URPO 1987: *Rajoittunut mieli. Tutkimus lausesemantiikasta, erityisesti suomen ulkopaikallissijoista*. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopisto.
- RUDZKA-OSTYN, BRYGIDA (Ed.) 1988: *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science. Series IV, Current Issues in Linguistic Theory 50. Amsterdam/Philadelphia.
- SADENIEMI, MATTI 1966: *Uusi lauseoppi*. *Virittäjä* 70.
- SIRO, PAAVO 1956: *Die finnischen Lokalkasus als Bestimmungen des Verbums*. *Turun yliopiston julkaisuja B 57*. Turku.
- 1964: *Suomen kielen lauseoppi*. Hki.
- TALMY, LEONARD 1975: *Semantics and Syntax of Motion*. *Syntax and Semantics* 4. Ed. by John P. Kimball. New York.
- 1976: *Semantic Causative Types*. *The Grammar of Causative Constructions*. Ed. by Masayoshi Shibatani. *Syntax and Semantics* 6. New York.
- 1978: *Figure and Ground in Complex Sentences*. J. H. Greenberg (Ed.): *Universals of Human Language*. Vol. 4: *Syntax*. Stanford.
- 1985: *Lexicalization patterns: semantic structure in lexical forms*. *Language typology and syntactic description*. Vol. III. Ed. by Timothy Shopen. Cambridge.
- 1986: *Dynamics as a Generalization over 'Causative'*. *Languages and Linguistics: The Interdependence of Theory, Data, and Application*. Deborah Tannen, James E. Alatis (Editors). Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics. Washington, D.C.

- TUOMIKOSKI, RISTO 1973: Adjektiivin ja adverbien erosta. Virittäjä 77.
VANDELOISE, CLAUDE 1985: The Description of Space in French. LAUD Ser. A 150.
WALLACE, STEPHEN 1982: Figure and Ground: The Interrelationship of Linguistic Categories. P. Hopper (Ed.): Tense — Aspect: Between Semantics and Pragmatics. Typological Studies in Language 1. Amsterdam and Philadelphia.
WITTGENSTEIN, LUDWIG 1981: Filosofisia tutkimuksia. Suom. Heikki Nyman. Juva.
YLI-VAKKURI, VALMA 1970: Konkreettisen substantiivin paikallissija-attribuutti suomen paikallissijajärjestelmässä. Sananjalka 12. Turku.
ZIPF, GEORGE KINGSLEY 1949: Human Behavior and the Principle of Least Effort. An Introduction to Human Ecology. Cambridge, Mass.

Local cases and the relation rule: an approach from cognitive grammar

PENTTI LEINO

1. Among the 15 Finnish cases the eight local cases comprise a highly symmetrical sub-system. There are two taxonomic dimensions: static, direction away from, and direction towards; and internal, external and general location. They can be grouped as shown in the table in section 1.1. of the article, where *a* denotes static, *b* direction from, *c* direction towards; *A* marks internal location, *B* external, and *C* general. In this classification the elative occurs twice, because it has also taken over the role of general case for direction from, which used to belong to the partitive.

Paavo Siro introduced an important innovation into the description of the Finnish local cases: the concept of quasi-predicate. Siro bases this on a particular feature of adverbials, viz. that their constituent nominals also have a formal element: a case-ending or a P-position (= preposition or postposition).

For example, in *Ruoka on pöydällä* 'The food is on the table', *Poika tulee huoneeseen* 'The boy comes into the room' and *Laiva lähtee laituriin* 'The boat leaves from the quay', the case-ending shows where the referent of the subject is, where it is coming to, or where it is leaving from. The P-positions have the same function: »They indicate the relation between the nominal they

mark and some other constituent in the clause.» These elements are what Siro calls quasi-predicates.

The quasi-predicate is a special case of a more general concept which Siro calls a »functional». Whereas quasi-predicates indicate the relation between a nominal and some other constituent, »other functionals» show the relation between a word and the rest of the clause as a whole, not some particular constituent of it.

This difference between quasi-predicates and other functionals is an essential one, for Siro uses it to formulate a general principle which he calls the »relation rule»:

An adverbial quasi-predicate modifying a verb refers in an intransitive clause to the subject and in a transitive clause to the object.

The relation rule only concerns adverbials containing a quasi-predicate. Adverbials of time, instrument and manner, for instance, are not affected by it, because there the case-ending (or P-position) represents other functionals.

However, it has proved to be the case that the relation rule as such does not cover adverbials in a static local case. It does generally apply to adverbials of di-

rection towards and from, but only if quasi-predicates are distinguished from other functionals. Even then there are some counter-examples. Although the predictability of the relation rule is fairly good, then, it is nevertheless only an approximation, not an exceptionless, let alone exhaustive, description of the directional cases (and P-positions) as verb adjuncts.

The primary aim of this article is to show that the difference between quasi-predicates and other functionals is not, after all, particularly significant or absolute: both groups make use of cases according to the same principles.

2. Langacker's (1987a) cognitive grammar seems to offer an excellent framework for a description of local cases. The second section of the article is a brief introduction to this grammar; it presents some of the central concepts and terms relevant to an analysis of the relation rule and associated problems: linguistic units, schematic structures and predications, schematicity, valence, and composite structures.

3. Siro's grammar is structural, dealing basically with syntactic structures. Yet in spite of this his analysis of the local cases is surprisingly compatible with the approach to cases and P-positions that has emerged within cognitive grammar. This similarity is mainly due to the fact that both analyses present cases (and P-positions) as relations: Siro as quasi-predicates and other functionals, cognitive grammar as case predicates. Moreover, like cognitive grammar, Siro also makes use of the concepts of valence and dependency, although dependency relations are defined very differently.

The case predicates of cognitive grammar are not identical with Siro's quasi-predicates and other functionals. In cognitive grammar the case-form represents the phonological pole of a symbolic unit. The semantic pole is the predicate, which profiles onto a base the stative (atemporal) relation between a trajector and a landmark. The case predicate contains four kinds of information, concerning: (1) the predicate base, (2) the relation itself, plus what it relates, (3) the

trajector, and (4) the landmark. The trajector and the landmark are contained within the predicate profile as schematic entities which form an elaboration site for expressions specifying them.

4. Although the local case-endings have largely become fused, two separate elements can still be distinguished. This is most clearly seen in the cases marking direction from (*s+tA* and *l+tA*). These elements correspond to Siro's dimensions of quality (*s*, *l*) and direction (*tA*).

The direction dimension splits into three: static, direction towards and direction from. In terms of cognitive grammar, this direction dimension has to do with *how the case predicate specifies* the trajector of the relation it profiles. This systematic trichotomy is well known as an old feature of Finno-Ugrian languages, distinguishing them e.g. from Indo-European languages. A fourth type of directionality, particularly in P-positions, is (pro)lativeness — *al+i(tse)* 'under', *ta+itse* 'behind', *oh+i(tse)* 'past' — which also occurs peripherally as an inflectional case-ending (*ma+itse* 'by land', *puhelim+itse* 'by phone', *lentote+itse* 'by air', etc.).

In static-case predicates the trajector is INDETERMINATE. With the directional cases the trajector is PATH. The PATH of prolative (and lative) P-positions is IMPERFECTIVE. With cases marking direction towards and away the PATH is bounded at one end. It is also directed; the boundedness thus applies either to its beginning or its end. Accordingly, the trajector of a direction-away case is INITIATIVE PATH, and of a direction-towards case TERMINATIVE PATH. If the landmark specifications are omitted, the spatial predicates of the internal local cases can be illustrated as in diagrams 10–12.

The same case-form represents several different predicates. But this set of predicates is not arbitrary, and can be called a »semantic family». In other words, the different meanings of a polysemous unit — here, a case-ending — form a category whose members are related on the basis of Wittgenstein's family resemblances, and they are usually in this respect more or less motivated.

Siro's quality dimension, on the other hand, is partly based on the relation

which the case predicate profiles between the trajector and the landmark: for instance, the static internal local case can indicate both INCLUSION (*Mies on kirko+ssa* 'The man is in the church') and CONTACT (*Lamppu on kato+ssa* 'The lamp is on the ceiling'). On the quality dimension, cases are also distinguished largely by the base onto which this relation is profiled.

5. The final section discusses various types of local-case adverbials, mainly in terms of the kinds of entity representing the case-predicate trajector. Since the focus is on cases marking direction towards and from, the trajector is accordingly usually either INITIATIVE PATH or TERMINATIVE PATH. In instances subject to the relation rule, the elaboration of this type of PATH is the trajectory traced during the process by its trajector (subject of intransitive clause) or by its primary landmark (object of transitive clause): *Kirja putosi hylly+stä* 'The book fell from the shelf' (21b), *Paavo veti kirjan hylly+stä* 'Paavo took the book from the shelf' (21d).

In this respect Siro's analysis is different, corresponding essentially to that proposed by Jackendoff (1983) and Keenan (1987: 177–181). There, the correlate of the quasi-predicate (i.e. the trajector) is not a trajectory at all, but actually a nominal expression, the referent of the subject or object, equivalent to Jackendoff's theme.

But a case-predicate trajector can also be the temporal profile of a process (22c) or the spatial dimension of a thing (23b). A predication may be sanctioned as an elaboration of PATH also by information concerning its base (23c):

22c. *Paavo lukee aamu+sta ilta+an* 'Paavo reads from morning to evening'.

23b. *tie Turu+sta Helsinki+in* 'the road from Turku to Helsinki'.

23c. *Kirje on isä+lle* 'The letter is for father'.

The main group of examples which run counter to the relation rule are expressions where the case-predicate trajector elaborates the trajectory traced by the agent of the action:

25b. *Paavo katseli televisiota sängy+stä* 'Paavo watched television from in bed'.

26a. *Miehet vetivät venettä ranna+lta* 'The men pulled the boat from the shore'.

28d. *Grönlantia hallitaan Brysseli+stä* 'Greenland is governed from Brussels'.

It seems that on the basis of the temporal usage the elative has developed a conventionalized causal usage; here, the landmark of the case-predicate indicates the cause or reason for the trajector-process: *Kenoveeva väräsi vilu+sta* 'Kenoveeva shivered with cold' (31b), *Omaiset riitelevät perinnö+stä* 'The relatives quarrel about the inheritance' (31c).

Siro sets up a separate group for adverbials which he calls »objective» and »respective» (examples 34–38). These local-case adverbials express a part of some whole to which the action of the agent is directed, or from which the change affecting the thing concerned begins:

34a. *Sade hakkaa häntä kasvoi+hin* 'The rain beats him into (= in) the face'.

36c. *Hän tönäisi tyttöä niska+sta* 'He pushed the girl from the neck (= pushed her neck)'.

37a. *Varsi haarautuu tyve+stä* 'The stem divides from (at) the base'.

37c. *Absalom roikkui tuka+sta puu+ssa* 'Absalom hung from (by) his hair in the tree'.

Another particular use of the elative is to mark the part/whole relationship: *Säki+stä puhkesi pohja* 'Of the bag the bottom broke (i.e. the bottom of the bag)' (40a), *Kivi rikkoi auto+sta lokasuojan* 'A stone broke the mudguard of the car' (41b), *jokainen mei+stä* 'each one of us'. This usage is obviously related to the spatial usage, but it is nevertheless an extension which has become conventionalized in the language (no such extension has taken place in the use of the prepositions *från*, *from* and *aus* in Swedish, English and German, for instance).

It is even perhaps possible to show a semantic motivation for the instrumental use of the static-case adessive: *Pekka kuljetti venee+llä Paavon saare+sta* 'Pekka took Paavo by boat from the island' (44c).

The article discusses only a small selection of the various uses of the Finnish local cases. Yet even this evidence de-

Paikallissijat ja suhdesääntö: kognitiivisen kieliopin näkökulma

monstrates that local-case usage covered by the relation rule is closely linked to usage which is not covered by it. An approach based on cognitive grammar seems to provide a better framework, both for showing this similarity and also for analysing the variation of case usage,

compared to descriptions (such as those of Siro and Jackendoff) which focus on the movement or location of an entity — usually represented by an NP — and place this movement or location on some kind of general quality dimension or semantic field.